

Mediterrán és Balkán Fórum

KELET-MEDITERRÁN ÉS BALKÁN TANULMÁNYOK KÖZPONTJA

VII. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

2013. január 10.

KEDVES OLVASÓ!

A PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja (KMBTK) által útjára indított Mediterrán és Balkán Fórum a Balkán, a Kelet-Mediterráneum és a Közel-Kelet térségét érintő kutatások eredményeit közli. Az elektronikus formával célunk az, hogy a témában érdekelteket és érdeklődőket gyorsabban tájékoztassuk a friss háttérelmzésekkel.

A Mediterráneum és Balkán rovatokban tudományos elemzések közlésére vállalkozunk, a Mozaik címszó alatt ismeretterjesztő, kulturális jellegű írásoknak adunk helyet.

A Mediterrán és Balkán Fórum lehetőséget biztosít minden tudományos igényességgel elkészített, a térséget érintő munka közlésére. A tanulmányok magyar, ill. angol nyelvűek lehetnek, terjedelmük a 20 000 karaktert (képekkel, térképekkel, ábrákkal) nem haladhatja meg. A szakmai folyóirat csak a szerkesztőbizottság által lektorált írásokat jelenteti meg.

Feliratkozás a Mediterrán és Balkán Fórumra

Amennyiben Ön szeretne feliratkozni hírlevelünkre a vatoma@gamma.ttk.pte.hu e-mail címen megadhatja annak a postafióknak a címét, ahová a hírlevelet kapni szeretné

Tartalom:

Köszöntő.....	1
Greek Merchants, Their Wives, and Transiency of Migration in Eighteenth-Century Hungary.....	2
Forced resettlements of residents and population exchanges in Baranya County, Hungary, after WWII.....	9
Az első jugoszláv állam felbomlása, államszerkezeti és etnikai következmények 1941-1944.....	25
Könyvajánló.....	36

Főszerkesztő:

Dr. M. Császár Zsuzsa

Főszerkesztő-helyettes:

Kitanics Máté

Szerkesztőség:

7624 Pécs

Ifjúság útja 6.

Telefon: 72/501-531

Fax: 72/501-531

Web: <http://balkancenter.ttk.pte.hu/>

ISSN 1788-8026

Szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Békési László, Dr. Eyüp Artvinli

Dr. Gábli Cecília,

Dr. Gulyás László, Dr. Hóvári János,

Dr. Juhász József, Dr. Pap Norbert (elnök),

Dr. Reményi Péter, Dr. N. Rózsa Erzsébet,

Sályi Lőrinc

Dr. Siposné Kecskeméthy Klára,

Dr. Szilágyi István, Dr. Végh Andor

Lapszerkesztő:

Vati Tamás

Olvasószerkesztő:

Kömüves Krisztina

Felelős kiadó:

Dr. Pap Norbert

Greek Merchants, Their Wives, and Transiency of Migration in Eighteenth-Century Hungary

Akiyama Shingo¹

In diaspora studies, the dispersed Greek population has been recognized as one of the “classical” diasporas, along with the Jews and the Armenians. From the epoch-making international congress on the Hellenic diaspora² up to a recently published collection of works,³ the phrase “Greek diaspora” has been applied in almost all the cases from antiquity to modern times. The wandering Odysseus and the refugees after World War II (and probably the young emigrants responding to the euro crisis of the 2010s) constitute examples of the diasporicity of the Greeks. The Greek merchants who increased their numbers and influence over the local and international economy in eighteenth-century Central and Eastern Europe, especially Hungary after the peace of Passarowitz concluded in 1718, are often referred to as a “diaspora” as well.⁴ We consider this application of the word too broad, however. In this paper, we would like to discuss the diasporicity of the Greek merchants in Hungary, especially before naturalization in 1774, by investigating the transiency of their stay and the role of their wives.

William Safran defines diasporas as “expatriate minority communities” (1) that have been dispersed from an original “center”; (2) that retain a collective memory, vision, or myth about their homeland; (3) that feel themselves not fully accepted by their host society; (4) that consider their homeland to be a place to return to eventually; (5) that have the will to commit to the maintenance and restoration of their homeland; and (6) whose relationship with the homeland helps consolidate their consciousness and solidarity.⁵ According to this definition, the most important features of diasporas are their dispersal and, above all, their attachment to their homeland. This homeland-centered definition of diasporas can be criticized, however, because “decentered, lateral connections may be as important as those formed around a teleology of origin/return.”⁶ In particular, explains James Clifford, the “centering of diasporas around an axis of origin and return overrides the specific local interactions (identifications and “dis-identifications,” both constructive and defensive) necessary for the maintenance of diasporic social forms.”⁷ Rogers Brubaker, moreover, comments on the definition of diasporas,

---

¹ PhD, Associate Professor, Hitotsubashi University. A Japán-Magyar Balkán Kutatócsoport tagja.

² Fossey, John M. (ed.): *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora from Antiquity to Modern Times*. 2 vols., Amsterdam, 1991.

³ Rozen Minna (ed.): *Homelands and Diasporas: Greeks, Jews and Their Migrations*. London/New York, 2008.

⁴ For example, Seirinidou, Vasiliki: The ‘Old’ Diaspora, the ‘New’ Diaspora, and the Greek Diaspora in the Eighteenth through Nineteenth Century. In Rozen M. (ed.), 2008, pp. 155–159.; In Hungarian ex. Stamatopoulos, Vasilios (szerk.): *Görög örökség. A Görög Ortodox Diaszpóra Magyarországon a XVII–XIX. században*. Budapest, 2009.

⁵ Safran, William: *Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return*. *Diaspora* 1(1), 1991. pp. 83–84.

⁶ Clifford, James: *Diaspora*. *Cultural Anthropology* 9 (3), 1994. p. 306.

⁷ Idem, p. 322.

emphasizing the importance of “boundary-maintenance” that makes it possible for the concerned community to keep its own identity. That is, “the interesting question, and the question relevant to the existence of a diaspora, is to what extent and in what forms boundaries are maintained by second, third, and subsequent generations.”⁸ For Brubaker, however, the more crucial thing is to think of diaspora, community, and identity “not in substantialist terms as a bounded entity, but rather as an idiom, a stance, a claim.”⁹ If we follow Brubaker’s concept of diaspora, it would be senseless to ask whether the Greek merchants in Hungary constituted a diaspora or not. In any case, before asking this question, we have to ask another question: Were the Greeks who controlled the commerce of the mid-eighteenth-century Carpathian Basin dispersed from their homeland? Moreover, did they constitute a community abroad?

In order to investigate these questions, we focus on the role of the wives of the Greek merchants in Hungary. The importance of the roles of women in the migration process has been analyzed in gender studies and migration studies.¹⁰ Among the various functions of female migrants, we concentrate our attention on the role of women in community building and, thus, their impact on the permanence/transiency of migration.¹¹

In studies of Greek communities and their enterprises, it has been emphasized that their activities were broadly based on family ties. For example, Katerina Papakonstantinou shows how the Pondikas family members organized their business between Pest and the Bulgarian town of Pazardzhik in the second half of the eighteenth century.¹² In addition, scholars studying the Greeks of the Mediterranean have observed that Greek-owned shipping firms were heavily based on strong family and common-island ties, and in enterprises of this type, women played a crucial role in enhancing solidarity and strengthening ties.¹³ Concerning the Greeks of eighteenth-century Hungary, although it has been reported in several studies that the Habsburg authorities insisted that the Ottoman merchants lived together with their wives and children,¹⁴ it remains unknown where the wives resided and what significance this had on the transiency/permanence of the Greek merchants in Hungary. The purpose of this paper is to investigate these questions, analyzing the registration of Ottoman merchants carried out in 1769 in the Heves and Exterior-Szolnok county (hereinafter Heves county).¹⁵

8 Brubaker, Rogers: *The ‘diaspora’ diaspora. Ethnic and Racial Studies* 28(1), 2005. pp. 6–7.

9 Idem, p. 12.

10 For example, Sharpe, Pamela (ed.). *Women, Gender and Labor Migration: Historical and Global Perspectives*. London/New York, 2001.

11 Harzig, Christiane: *Women migrants as global and local agents: New research strategies on gender and migration*. In: Sharpe, Pamela (ed.), *op.cit.*, pp. 15–28.

12 Papakonstantinou, Katerina: *The Pondikas Merchant Family from Thessaloniki, ca. 1750–1800*. In: Faroqhi, Suraiya & Veinstein, Gilles (eds.): *Merchants in the Ottoman Empire*, Paris/London/Dudley, MA, 2008. pp. 133–149.

13 Harlaftis, Gelina: Mapping the Greek Maritime Diaspora from the Early Eighteenth to the Late Twentieth Centuries. In: McCabe, Ina Baghdiantz & Harlaftis, Gelina & Minoglou, Pepelasis Ioanna (eds.): *Diaspora Entrepreneurial Networks: Four Centuries of History*, Oxford/New York, 2005. p. 159.; Minoglou, Pepelasis Ioanna: *Women and Family Capitalism in Greece, c. 1780–1940. Business History Review*, 81, 2007. pp. 517–538.

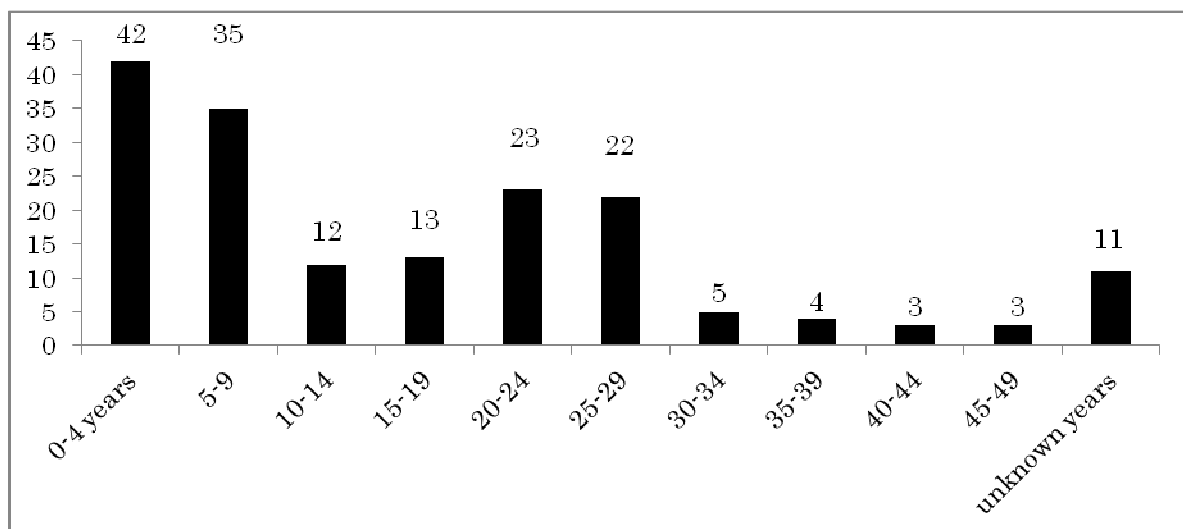
14 Par example, Petri Edit: A görögök közvetítő kereskedelme a 17–19. századi Magyarországon. *Századok* 130, 1996. p. 80.

15 MOL. C42. 16.cs, 423-487/1770 (the register of Greeks of Heves county).

Duration of migration

To begin, let us examine how many years the Greek merchants had resided in Heves county. In 1769, 173 Greek merchants were registered. Ninety of them were master-merchants (*quaestor*), 10 of them were partners (*consocius*), 35 were journeymen (*sodalis*), 36 were apprentices (*tyro*), and two were servants (*servus*). The average age of the members was 31.28 years. Naturally, the oldest were the master-merchants (on average, 31.34), whose age extended from 19 to 70 years of age. The youngest journeyman was 15, the eldest 41 (on average, 23.34). The apprentices consisted of lads under 20, the youngest being 8 years of age (on average, 14.80).

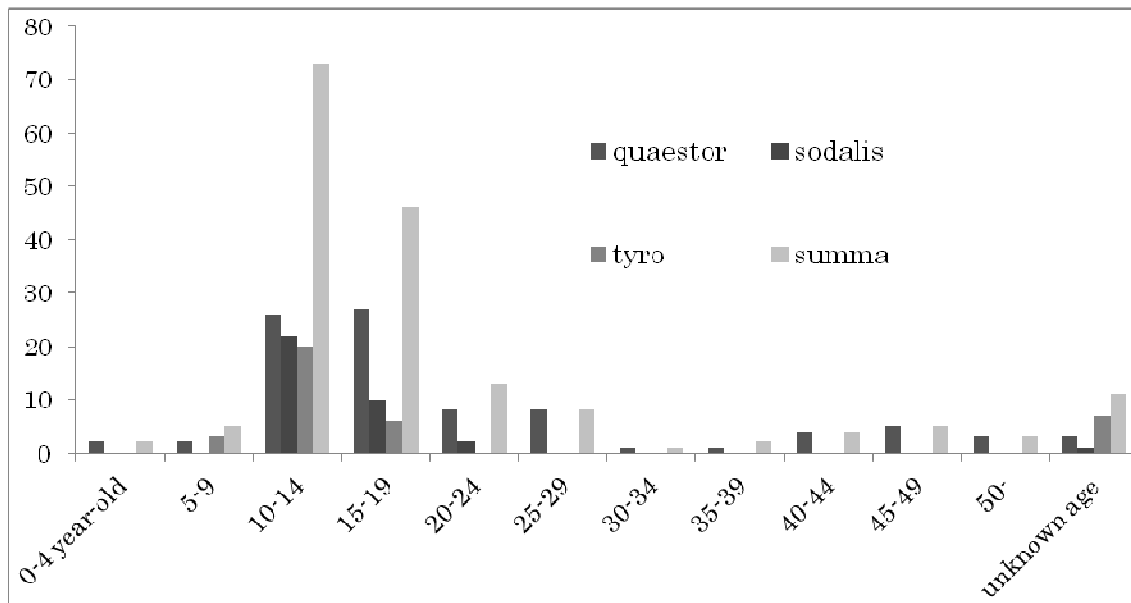
The register records the first time each merchant entered Hungary. Thus, we can calculate the duration of their residence in Hungary. The earliest case, Nicolaus Turnaj, who came from the Bulgarian town of Tarnovo and was living in Gyöngyös, crossed the border in 1721, at the age of 15, at the checkpoint of Brassó (today Braşov) in Transylvania. Including Turnaj, six merchants stayed in Hungary for more than 40 years. On average, the master-merchants had resided there for 20.99 years, the journeymen 8.97 years, and the apprentices 2.38 years. In general, they remained in Hungary for 14.56 years.

Graph 1. Greek merchants' duration of residence in Heves county

We can also calculate the age of the Greeks when they have arrived at the Hungarian border for the first time. Two babies aged less than one year entered Hungary in 1740: Petrus Hati, from Moscopole (today Voskopojë in southern Albania), and Staphanus Rali, from Tarnovo. After 29 years, in 1769, both ran their own businesses, Hati in Gyöngyös trading in Turkish goods (*cum mercibus Turcicis*), Rali in Pásztó dealing in textiles, rope, and salt which had purchased in Hungary (*mercibus in Hungaria reperibilibus utpote tela, fune, sale et his*

similibus quaestum exercet). Although it is not possible to discern how Hati and Rali traveled, almost all those who crossed the border under the age of 20 were brought by their elders. For instance, in 1740, 11-year-old Joannes Kota went across the Danube at Zimony (today Zemun) with older Greeks (*eductus per seniores graecos*), and Nicolaus Sörter was 12 years old when he arrived in Zimony with his father. The majority of merchants (73%) set foot on Hungarian soil for the first time in their teens. The average age at arrival was 14.56 years of age.

Graph 2. Greek merchants' age of entry into Hungary (Heves county)

Another example, the cases of the Greeks in Bihar county show similar features. As the register of Bihar does not include data for apprentices, the average age in 1769 (41.90) and the duration of residence (24.44) are a little higher and longer. Of these individuals, 51% came to Hungary in their teens, at an average age of 16.84 years.¹⁶

We can conclude that the Greek merchants arrived in their early youth, probably as apprentices or journeymen, and they subsequently played an active part in commerce in Hungary.

Bonds of family?

The register of Heves includes partial information about how, or with whom, these men came to Hungary. As we saw above, most of those who came to Hungary in their teens were brought by older merchants, that is, they traveled with caravans, while some young boys made the trip with their fathers, mothers, or brothers. However, such a bond did not always mean family members lived together in the same town. In Heves county, we can observe several cases in which a corporation (*societas*) included some family members. For example, Antonius Kozma,

¹⁶ MOL. C42. 16.cs, 211-224/1770 (the register of Greeks of Bihar county).

who came to Hungary as a 17-year-old in 1760 from Moscopole with his brother, worked under his brother Constantinus Kozma as a journeyman in 1769 in Gyöngyös. Georgius Pál brought his two sons, 21-year-old Joannes and 16-year-old Georgius, from the Macedonian town of Kozani in 1766. Three years later, the two young men were working in Gyöngyös as journeymen for their father.

By contrast, in many cases children lived in a town other than that of the relatives who had brought them. Fourteen-year-old Theodorus Naum arrived in Gyöngyös to work under Demetrius Todor as an apprentice, being accompanied by his brother, who lived in Vienna. Similarly, a Gyöngyösian journeyman named Joannes Pap had a brother, Christophorus, in Prague, who brought him to Hungary; Georgius Kalo, a farm contractor (*arendator praedii*) in Fegyvernek, had arrived there with his parents, who lived in Szentendre. Some parents did not even remain in the Habsburg monarchy. For instance, Antonius Bendela's mother went back to Macedonia (*in Turciam jam reversa*) after she had left her 12-year-old son in Gyöngyös.

It is certain that they kept close ties with one another, even if their places of residence were dispersed. For example, when the Hungarian authorities asked whether he intended to remain there or to go back to his homeland, Cosma Presula, a 30-year-old journeyman in Gyöngyös, said, "as being unmarried, I cannot decide it without asking the opinion of my brother, who lives in Poland." However, these ties by blood did not play a more decisive role in their economic activities than their ties to the land. A Gyöngyösian corporation led by Constantinus Moska consisted of seven members whose family names differed from each other (Moska, Rali, Sapuna, Sári, Urete, Zembovics, and the above-mentioned Presula). Six of them, however, did come from same Macedonian town, Moscopole, and one from Kastrol. Another example is Constantin Alexander, who employed as apprentices two boys, 11-year-old Georgius Dimon and 10-year-old Georgius Trandafil, who had been brought from his native town, Kozani. Naturally, there were also corporations in which only a slight relationship among its members was observable. Stephanus Demeter, who came from Tarnovo, employed four teenage apprentices at his store (*fornix*): three Rascians (*rascianus*) from the Hungarian towns of Komárom and Tokaj, and one Wallachian (*valachus*) boy from Brassó in Transylvania.

It follows from what has been said above that the residence forms and the economic activities of the Greek merchants did not depend exclusively on their family ties. Such multiformity shows that the Greek migrants in Hungary had not constituted a stable structure as a community at that point.

Loci of wife and family

We therefore need to examine what kinds of ties did bind the Greek migrants to each other. Several works have drawn attention to the importance of the "Compagnia," which functioned as a kind of merchant guild. In the mid-eighteenth century, there were seven Compagnias in Hungary: Tokaj, Miskolc, Gyöngyös, Eger, Diószeg (today Diosig), Kecskemét,

and Újvidék (today Novi Sad).¹⁷ By maintaining particular networks within and over the boundaries of towns or counties, the Compagnia gave a basic framework to the life of the Greek migrants,¹⁸ but we will not examine this in detail in this paper. Rather, because we are concerned here with the connections between migrants and their homelands, we will concentrate on the problem of wives.

The register of Heves recorded whether the Greeks were married or unmarried. According to its records, 50 of them were married, 68 unmarried, 5 widowers, and 50 unknown. Among the unknowns, the columns of all the apprentices (36) were blank from the outset. Moreover, nine journeymen and two master-merchants and two partners were teenagers. Thus, assuming that 48 of the unknowns were indeed unmarried, it is surmisable that two-thirds of the Greeks were unmarried (67.78%), and 29.24% were married. Almost all married people were master-merchants (48); there was only one married partner and one journeyman. Among the master-merchants, half of them were married (53.33%). The document also records where the wives lived, whether it was in Hungary with their husbands or in their homeland, Macedonia, Bulgaria etc. The ratio was 14:34. That is, 70.83% of the married couples were living apart. Because of this information, it is possible to reconstruct the typical life path of the Greek merchant. He departed his homeland, Macedonia or Bulgaria, in his teens. After traveling to Hungary with older merchants across the custom of Zimony or Brassó, he began work under a master-merchant as an apprentice or journeyman. Probably in his thirties, he would return to his homeland as a master-merchant, get married, and then depart again for Hungary, leaving his wife and children at home. Therefore, it seems reasonable to say that the axis of the family ties of the Greek merchants lay between Hungary and the homeland, not within Hungary.

The importance of family ties in their behavior appears more clearly in their responses to the question asking whether they would remain permanently as subjects of the Hungarian monarch or return to their homeland. As the Hungarian authorities placed conditions on them bringing their family for settlement, many merchants mentioned the locus of their wives as the reason for their decision. Among 48 married master-merchants, all 16 whose wives lived in Hungary chose to remain, and 11 of the 34 whose wives were in their homeland intended to return. By contrast, only ten merchants said that they would remain if their wives could come to Hungary (*si uxorem suam educere poterit*). The reasons given by the rest (14) are unknown. That is, just half of the married men intended to live in the place of residence of their wives.

The same tendency appears in the answers of unmarried men to the same question. Among the journeymen and the apprentices, who were predominantly unmarried, only 11% and 8% of them said they intended to remain (the reasons are unknown). In contrast, 51% and 36% of them said they would return home. As stated above, family ties operated in both directions, affecting

---

17 Bur, Marta: Handelsgesellschaften-Organisationen der Kaufleute der Balkanländer in Ungarn im 17.-18. Jh. *Balkan Studies* 25(2), 1984. pp. 267–307.

18 For example, the members of the Compagnia of Kecskemét have been found not only in Jász kun district surrounding the town, but also in another seven counties: from Békés county in the east to Pozsony (today Bratislava) in the west. Edit Petri: A kecskeméti görög kereskedők története a XVIII. Században. *Cumania* III, 1975. pp. 34–36.

both the decision to remain and to return, so these low percentages do not necessarily mean that family ties took precedence over everything else. For example, the fact that among the master-merchants, there were no significant differences between the answers of the married and the unmarried (66% of the married and 59% of the unmarried master-merchants intended to remain) could be interpreted to mean that their higher social status and average age and their broader business sphere were more decisive factors than family ties. However, further research is required on this.

We limit here the discussion to emphasizing the importance of place of residence of family members. As in the case of Thomas Popovics, who lived in Mezőtúr for 21 years dealing in various Turkish and Hungarian goods with one journeyman and who declared that he intended to return to Macedonia because of his mother (*Redibit post Matrem in Macedoniam*), the loci of family had undeniable gravity. The family ties functioning here were not restricted to the migrant land but rather crossed the boundaries between Hungary and Macedonia.

From what we have discussed above, we want to present following hypothesis: Before settlement in Hungary around 1774, Greek migrant society there did not constitute a continuous community of a diaspora, being simply a temporary and loose agglomeration. It is inferred that after settlement, the Greeks of Hungary began to form a sustainable community. Thus, a further direction of this study will be to analyze more precisely their sociabilité, or social network, and to trace its changes after settlement in the 1770s.

Bibliography

- BRUBAKER R. (2005): The 'diaspora' diaspora. *Ethnic and Racial Studies* 28(1) pp. 1–19.
- CLIFFORD, J. (1994): *Diasporas*. *Cultural Anthropology* 9(3), pp. 302–338.
- FOSSEY, J. M. (ed.). (1991): *Proceedings of the First International Congress on the Hellenic Diaspora from Antiquity to Modern Times*. 2 vols., Amsterdam, 839 p.
- HARLAFTIS G. (2005): Mapping the Greek Maritime Diaspora from the Early Eighteenth to the Late Twentieth Centuries. In: McCabe, I. B. & Harlaftis G. & Minoglou P. I. (eds.): *Diaspora Entrepreneurial Networks: Four Centuries of History*, Oxford/New York, pp. 147–172.
- HARZIG CH. (2001): Women migrants as global and local agents: New research strategies on gender and migration. In: Sharpe P. 2001. (ed.), *op.cit.*, pp. 15–28.
- BUR, M. (1984): *Handelsgesellschaften-Organisationen der Kaufleute der Balkanländer in Ungarn im 17.-18. Jh.* *Balkan Studies* 25(2). pp. 267–307.
- MINOGLU, P. I. (2007): Women and Family Capitalism in Greece, c. 1780–1940. *Business History Review*, 81, pp. 517–538.
- MOL. C42. 16.cs, 211-224/1770 (the register of Greeks of Bihar county).
- MOL. C42. 16.cs, 423-487/1770 (the register of Greeks of Heves county).
- PAPAKONSTANTINOOU K. (2008): The Pondikas Merchant Family from Thessaloniki, ca. 1750–1800. In: Faroqhi S. & VEINSTEIN G. (eds.) (2008): *Merchants in the Ottoman Empire*, Paris/London/Dudley, MA, pp. 133–149.
- PETRI E. (1996): A görögök közvetítő kereskedelme a 17–19. századi Magyarországon. *Századok* 130, p. 80.
- ROZEN, M. (ed.). (2008): *Homelands and Diasporas: Greeks, Jews and Their Migrations*. London/New York, 352 p.
- SAFRAN W. (1991): *Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return*. *Diaspora* 1(1), pp. 83–99.
- SEIRINIDOU, V. (2008): The 'Old' Diaspora, the 'New' Diaspora, and the Greek Diaspora in the Eighteenth through Nineteenth Century. In: Rozen M. (ed.), 2008. pp. 155–160.
- SHARPE P. (ed.) (2001): *Women, Gender and Labor Migration: Historical and Global Perspectives*. London/New York, 336 p.
- STAMATOPOULOS, V. (szerk) (2009): *Görög örökség. A Görög Ortodox Diaszpóra Magyarországon a XVII-XIX. században*. Budapest, 198 p.

Forced resettlements of residents and population exchanges in Baranya County, Hungary, after WWII

— Based on Interview surveys in F and V —

Yamamoto Akiyo¹

In Hungary during the Second World War, besides the tragic episode of Jewish residents sent to extermination camps, the people experienced numerous forced resettlements including the forced resettlement of German residents, influx of Székely refugees and population exchanges between Hungary and Czechoslovakia as the war reached its conclusion and proceeded into the postwar era. Triggered by the change of regime of 1989, researchers began to look seriously into the forced resettlement of residents and population exchanges.² Since about 2006, attempts have been made to unearth the history of forced resettlements in various regions by minority autonomous organizations in these regions as a way of commemorating the sixtieth anniversary of the forced resettlements.³ It is necessary to collect as many witness accounts as possible in order to elucidate the problems of forced resettlements during World War II before those who actually experienced forced resettlement lose their varied memories. Besides efforts to elucidate individual forced resettlements, it is also necessary to survey and examine the connections between multiple forced resettlements and the circumstances surrounding the local communities that experienced them.⁴ Through this work, it will hopefully be possible to gain clues to help prevent a reoccurrence of the tragedies that occur through forced resettlement.

With this sort of concern in the problem, in this study, I discuss the manner in which multiple forced resettlements were carried out in the postwar period and the nature of the problems that they brought to those involved and to regional society, focusing on Baranya County, where three separate forced resettlements were implemented, namely, the forced resettlement of German residents referred to as Svábok, influx of Székely refugees and population exchange between Hungary and Czechoslovakia. After first pointing out the connections between the three forced resettlements in Baranya Country after the war, I examine

---

¹ PhD, Professor, Nagoya City University. A Japán-Magyar Balkán Kutatócsoport japán oldali vezetője.

² A leading researches is as follows. Tóth Ágnes: *Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete*. Gondolat, Budapest, 2008.; Kugler József: *Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön*. Osiris-MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 2000.; Vadkerty Katalin: *A Kitelepítéstől a Reszlovakizációig: trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945-1948 közötti történetéről*. Kalligram, Pozsony, 2001.

³ One of these example is as follows. Simonné Rummel Erzsébet (szerk.): *Isten veled szülőföldem*. Emlékfüzet: készült a bakonyánai németek elűzetésének és a szlovákiai magyarok betelepítésének 60. évfordulója tiszteletére. Bakonyánai Német Nemzetiségi Önkormányzata, Bakonyánai, 2008.

⁴ There are a small number of research about the connection among forced migrations in Hungary after WWII. A leading research is as follows. Tóth Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945-1948 között: a németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései*. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, 1993.; Dövény Zoltán-Szalai Gábor: *A második világháborút követő migrációk hatása a dél-dunántúli lokális közösségekre*. In: Kupa László (szerk.): *Görbe hátal: interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és jelenben*. Virágmandula, 2011.

the content of the interview surveys conducted in February 2012. In the interview surveys, I also asked the participants about their lives after returning home and resettlement; in this study, however, due to length limitations, I will proceed with the discussion limited to the course of the forced resettlement and subsequent abscondence.

1. Forced resettlement and population exchange in Baranya County

Following the withdrawal of the Ottoman army at the end of the 17th century, many Germans and, though fewer in number, Slovaks resettled in the area region west of the Danube River, where Baranya County is located. The region west of the Danube River surrounded by the Danube River, the Drava and Lake Balaton is referred to Schwäbische Türkei and villages where German residents lived stretched out in the form of a band. That corresponds to Tolna, Somogy and Baranya Counties of Hungary as well as a portion of Croatia and, according to the national census of 1941, the German-speaking population accounted for 75.2% of the total population of Völgység District in Tolna County as well as 66% of Pécsvárad District and 64.9% of Villány District in Baranya County.⁵ Not only did many German residents live in the three counties but because *Volksbund* and other German organizations were vigorously active during the wartime era, the forced resettlement concentrated on residents of German descent after the war. The number of the deported German minorities tabulate as follows.

prefecture \ year	1946	1947	1948	Total
Baranya	7,066	4,189	9,264	20,519
Somogy	-	-	4,999	4,999
Tolna	15,992	8,853	13,431	38,276
Total	23,058	13,042	27,694	63,794

Table 1: The number of the deported German minorities in transdanube prefecutures

Source: Dövényi Z. – Szalai G. 2011.

Of the 220,000 to 250,000 residents nationwide who were subjected to forced resettlement to Germany, the largest number originated in Tolna County. According to the 1941 national census of Hungary, there were 71,917 German speaking residents in Tolna County, accounting for 26.4% of the total population, and there were 54,683 ethnic Germans.⁶ In addition, in Baranya County, there were 105,556 German speaking residents (34.5% of the total population)

⁵ *Az 1941. évi népszámlálás: demográfiai adatok községek szerint.* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1947. p. 489, p. 639.

⁶ *Ibid.*, p. 639.

and 78,848 ethnic Germans. In spite of having the largest population of German residents in the nation, there were few who were subjected to forced resettlement. The reason is that, due to the many small-scale villages in Baranya County, they were not able to expel more residents from single villages.⁷ In addition, since a number of cities in Tolna County were looked upon as centers of Nazi German supporters, *Volksbund* and other residents with pro-German sentiments, more residents were subjected to forced resettlement.⁸

According to the 1941 national census, there were only 347 Slovak speaking residents in the region southwest of the Danube River, which was the region with the smallest number of Slovak speaking residents anywhere nationwide. Subsequent to the agreement reached in February 1946 by the governments of Hungary and Czechoslovakia for the implementation of population exchanges, residents desiring to resettle in Slovakia were recruited, resulting in 873 applicants for resettlement from the region southwest of the Danube River.⁹ It is noteworthy that the number of applicants was greater than the number of Slovak speaking residents. According to the 1941 national census, there were 230 Slovak speaking residents (0.1% of the total population) and 80 ethnic Slovaks in Baranya County.¹⁰

After the expulsion of German residents from the country for resettlement in Germany, 6,209 and 7,181 residents of Hungarian descent from southern Slovakia resettled in Baranya County and Tolna County, respectively.¹¹ These two counties had the highest number of resettling residents of anywhere nationwide. The reason why more people of Hungarian descent from southern Slovakia resettled in these two counties is as indicated below. There was a total of 71,215 residents who voluntarily moved from all areas of Hungary to Czechoslovakia through population exchange and there were 85,436 arrivals in Hungary, greatly exceeding the number of those leaving the country.¹² The Hungarian Government Resettlement Committee notified all counties that it would be necessary to accept resettling Hungarian residents throughout all areas nationwide since it was not possible to satisfy the needs of the Hungarian residents expected to resettle given the scale of land and living infrastructure left behind by Slovakian residents who resettled in Slovakia through the population exchange.¹³ Besides the disparity in the number of those leaving and those newly arriving, the majority of the Hungarian residents of Slovakia owned land and homes while many of those moving to Slovakia were young in age and possessed

---

7 Dövény Z. – Szalai G. 2011. p.116.

8 Bank Barbara-Őze Sándor: *A „német ügy” 1945-1953: a Volksbundtól Tiszalököig*. Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, Budapest, 2005. pp. 84-89.

9 *Ibid.*, p.124.

10 Az 1941. évi népszámlálás, pp. 488-489.; Kugler József: A felvidéki magyarok magyarországi letelepítése. In: Molnár Imre-Szarka László (szerk.), *Otthonatlan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák-magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*. MTA Kisebbségkutató Intézet-Kecskés László Társaság, Komárom, 2007. p. 124.

11 László Péter: *Febérlaposok: Adalékok a magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezményhez*. Völgységi Tájkutató Alapítvány. Szekszárd, 2005. p. 99.

12 László Péter: Felvidéki magyarok a Dunántúlon. In: Molnár I-Szarka L. (szerk.): *Otthonatlan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák-magyar lakosságcsere 60. évfordulójára*, MTA Kisebbségkutató Intézet-Kecskés László Társaság, Komárom, 2007. p. 73.

13 *Ibid.*, p.74.

few assets and, therefore, more land and homes were necessary for those resettling.¹⁴ Thus, the forced resettlement of German residents was further boosted in Baranya County in order to be able to accept Hungarian residents resettling from Slovakia.

In addition to this forced resettlement and population exchanges, Székely refugees arrived in the area west of the Danube River including Baranya County as the war was reaching its conclusion. The Székely settled in Transylvania for frontier defense from the 10th to the 13th centuries and a portion of them moved from Transylvania to Bukovina, which straddles the present-day national boundaries of Romania and Ukraine, during the latter half of the 18th century. In May 1941, the Hungarian and Romanian governments agreed to the resettlement of Székely residing in Bukovina and, by the autumn of 1941, 2,928 Székely families in Bukovina, consisting of 13,198 individuals, were resettled in Bačka in the northern part of Serbia, which was ceded by Hungary. Other data indicates that there were 3,279 families and 14, 803 individuals.¹⁵

The Hungarian government issued a law on October 6, 1944, ordering eviction from military zones due to attacks by the Soviet military and re-invasion by the German military, which had started in the Balkan Peninsula, and Zala and Vas Counties were named as candidates as a new area for the permanent settlement of the Székely. Early in 1945, it was decided that the land of persons who were deemed to be war criminals could be used for the purpose of accepting persons for resettlement and, in the spring of 1945, the Székely, who were refugees from Bačka, began resettling on the land of German residents in Tolna and Baranya Counties. German residents were forced to relinquish their land and homes for the permanent settlement of Székely refugees prior to their expulsion out of the country and to move elsewhere in the same village or to neighboring areas.

As indicated above, immediately after the end of WWII, the forced resettlement of German residents, the population exchange between Hungary and Czechoslovakia and the resettlement of Székely refugees were all linked together in Baranya County. German residents were driven from their own land and homes in order to be able to implement a policy of acceptance domestically in Hungary of both Székely refugees and persons of Hungarian descent through population exchange. The forced resettlement of German residents of Hungary and the forced resettlement of Hungarian residents of Slovakia were both implemented under the pretext of “war criminals” and, as the underlying foundation of these programs, both governments had the intention of planning the reconstruction of their postwar nations through the formation of a single nation-state made possible through the expulsion of minorities from the country and ethnic cleansing.¹⁶

The plans of both governments, however, were not realized through the forced resettlement policies. A portion of the Slovaks who voluntarily resettled from Hungary to southern Slovakia did not remain permanently settled there but returned again. As indicated in

---

14 Vadkerty Katalin: A csehszlovák-magyar lakosságcsere hivatalos szlovák értékelése. - *Régió 4. évf.* 3. sz. 1993. p. 121.

15 Dövény Z. – Szalai G. 2011. p. 111.

16 Ther, Philipp-Siljak, Ana (eds.): *Redrawing Nations: Ethnic Cleansing in East-Central Europe, 1944-1948*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, Boulder, New York, Oxford, 2001.

the interview survey, most residents of German descent who were driven out of the country also took flight and returned again, not necessarily culminating in the results that the government had intended. We will thus observe the realities of this forced resettlement based on the actual experiences of those minority residents who were subjected to forced resettlement.

2. Interview surveys in F and V, Baranya County

In February 2012, I conducted interview surveys of persons who actually experienced postwar forced resettlement in F and V in Baranya County. In undertaking the surveys, I received introductions and guidance from Dr. Péter Reményi of the University of Pécs and his father, Mr. Ottó Reményi, to both of whom I am very grateful. I would like now to provide an introduction to the content of the survey and examine the problems areas that emerged from the experiences of forced resettlement.

F is a village with a population of 209 (as of January 2010) located in a valley in the East Mecsek Mountains in the southeastern portion of Baranya County.¹⁷ There are extant records indicating that it was the territory of a monastery in the 1370s but the village was completely destroyed in the war with Ottoman forces. After the withdrawal of the Ottoman army, Roman Catholic Germans from Fulda Monastery in west central Germany settled there from 1725 until about 1728. The population in 2000 was 307 and the population is declining. Most of the residents speak German as their native language.

The village of V, in close proximity to F, has a population of 1,511 (as of January 2010). The geographical environment resembles that of F. There are extant records relating to V dating from the early half of the 14th century. Like F, it was devastated in the war with the Ottoman army and, in about 1690 after their withdrawal, it was settled by Rác people. The first settlers from Germany arrived in about 1748 and they gradually increased. The settlers arrived from the Rhine River area, Sachsen region, Frankfurt and Fulda vicinity, and Austria. Following the forced resettlement of German residents in the postwar era, the area was settled by 100 Székely refugee families and 70 families from southern Slovakia.¹⁸

According to the national census of 1941, the village of F had a population of 774, of which 440 declared themselves to be ethnic Germans and 741 said that they spoke German as their native language.¹⁹ Meanwhile, the population of V was 2,479 of which 1,784 declared themselves to be ethnic Germans and 2,280 responded that German was their native language. There were 938 residents who were subjected to forced resettlement from V, the second largest number among local municipal governments in Baranya County.²⁰

---

17 Kremer, Elizabeth: *Feked: Das Dorf und seine Einwohner*. Fekedi Német Önkormányzat, Feked, 2007. pp. 92-97.

18 V. Official Web Site.

19 Az 1941. évi népszámlálás, pp. 484-485.

20 Czibulka Zoltán (szerk.), *A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás*. Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztálya, Központi Statisztikai Hivatal Levéltára, Budapest, 2004. p. 310.

In the case of F, accompanied by the mayor, I interviewed four Svábok of German²¹ descents who actually experienced forced resettlement and one Felvidéki resident²² resettling from Slovakia who experienced population exchange. In V, I interviewed two persons who experienced resettlement to Germany²³, one who resettled through population exchange²⁴ and one Székely refugee.²⁵ I would like to express my appreciation once again to those recalled and spoke about their harsh experiences as well as the mayor of F and the head of the elderly daycare center of V who allowed me to conduct the surveys and provided a place for the interviews. I introduce the experiences of persons involved in the forced resettlement and attempt an analysis of the content of my interviews with nine persons with personal experiences divided into the course of the forced resettlement, life in Germany, abscondence, population exchange and Székely refugees.

3. Course of the forced resettlement

It was during the night of September 13, 1947, when we were taken away from F and sent to Germany. We were given notice of our departure 30 minutes in advance and were only allowed to take 20 kilograms of food, clothing and other daily necessities. We left behind all of our livestock, food in storage, harvested products, household belongings and so forth. My elderly father, who walks with a crutch due to an injury received in WWI, and mother were also taken away. Thirty-six families were driven out of F and we arrived in the Stuttgart area via the capital city of Budapest.

The people who were subjected to expulsion from V to Germany all declared themselves to be Hungarians in the national census.

At the time of the national census in 1940, we declared ourselves to be Hungarians who spoke German as our native language but we were subjected to expulsion from F. That may be because my father was on friendly terms with the Roman Catholic parish priest.

One day in 1947, the door was suddenly broken down and the people who came into the house notified us that we were being sent to Germany. They noticed the wine that we had in the house and we were ordered to taste it for poison. We were only given enough food to keep us from starvation while on our journey.

My grandparents and parents were also driven out. My elderly grandparents ultimately remained in Germany and died there. After my father absconded from Germany, he worked in Austria. There apparently is a list of persons who were taken away from F on Saturday and also those who were taken away on the next day, on Sunday, posted in the village. We were taken away from F in a train freight car.

---

21 D. G.(born in 1925), T. S. (born in 1926), K. K. (born in 1925), L. H. (born in 1928).

22 N. I. (B. Z.) (born in 1938).

23 Z. F. (J. É.) (born in 1922), Z. J. (E. A.) (born in 1928).

24 G. I.(born in 1930).

25 E. I.(born in 1936).

In village V, the departure to Germany occurred on September 17, 1947. We were to depart one and a half hours later and were told to take our baggage and to gather at the station. We traveled for a week in a freight car. Seventeen families were taken from V, all of whom had declared themselves to be Hungarians in the national census.

Based on the interview surveys, we can see that forced resettlement of German residents occurred on September 13, 1947, in F and on September 17 in V. In Hungary overall, the first wave of forced resettlement was implemented between January to June 1946, affecting about 120,000 residents. The further forced resettlement of German residents became necessary in order to guarantee the possibility of permanent settlement by Felvidékiek who arrived in Hungary through population exchange.²⁶ The government of Hungary therefore pursued negotiations with the U.S., which ended without success. However, since the Soviet Union recognized the settlement of 50,000 German residents of Hungary in German territory where the Soviet Union had occupied, forced resettlement resumed on August 19, 1947.²⁷ Given this, it is clear that there was a close relationship between the forced resettlement of German residents of F and V and the resettlement of Felvidékiek.

In addition, when selecting persons to be forcibly resettled in Germany, those stipulated by law to be subject to forced resettlement were *Schutzstaffel* members, members of *Volksbund* and other German organizations, and those who declared themselves to be ethnic Germans in the national census of 1941. In both F and V, those persons subject to forced resettlement had all declared themselves to be Hungarian. Categorizing the grounds for the forced resettlement of German residents from Barcs in Somogy County by May 1947 indicates “native language” (282 people), “no grounds” (children, 19) and “*Volksbund* member” (7).²⁸ The grounds of the 282 people not only included native language but also other grounds in addition to native language. In a breakdown, there were 153 ethnic Germans, 63 *Volksbund* members and 55 ethnic Germans who were also *Volksbund* members as well as 11 *Schutzstaffel* members. Although it is unclear how many of the German residents of V and F subjected to forced resettlement were *Volksbund* or *Schutzstaffel* members, since residents of F and V who were subjected to forced resettlement had all declared themselves to be ethnic Hungarians in the national census, it is incomprehensible why they were subjected to forced resettlement merely because they spoke German as their native language.

The following witness account provides a clue in this respect. The person relating this account said that having a close association with a clergyman was a factor in his forced resettlement. Based on this, there is the possibility that the village authorities made arbitrary decisions regarding those to be resettled. At the time of forced labor in the Soviet Union implemented in F in December 1944, teachers, the village mayor and other villagers in positions of authority acted in collusion to remove the names of wealthy persons from the list and selected only persons living in poverty. Furthermore, given the fact that the forced resettlement to

---

26 Tóth Á. 1993. p. 176; László P. 2005. p. 7.

27 Tóth Á. 1993. pp. 176-177.

28 Bagi Gáborné: *Kitelepítés, lakosságcsere Barcson 1944-48 között. - Dráva menti füzetek.* Dráva Múzeum, Barcs, 1992. p. 18.

Germany was intensified due to the need to secure land and homes for persons resettling in Hungary, the possibility emerges that wealthier German residents who had poor relationships with village authorities were selected.²⁹ It is also necessary to examine the problem of the selection of persons to be subjected to forced resettlement reflecting economic factors. One can see from the witness accounts that the forced resettlement to Germany was put into practice immediately after notification was issued and that only the least amount of baggage was permitted.

4. Life in Germany

We resided in Lichtentanne near Zwickau for one year and a half. We were given a residence upon our arrival but there was no furniture, no beds and no heating and we slept on the floor. Since I was pregnant during the chill of February, the mayor came and I was given a room with a bed but there was also no furniture in that house. The baby was born in March and we used boards to make beds and desks. There were lamps but we had no stove or change of clothes. My husband worked at the airport and, though he brought back home two slices of bread and a small amount of food, there were no potatoes and no lard. Poverty almost killed us. We moved close to Leipzig and, working in a neighboring village, we obtained an income. We took our possessions and sold them to farming families and received food in exchange.

In Germany, we received a notification of work available in a copper mine but, thinking that we would never again be able to return to our home village if we accepted the work there, we decided not to go.

In Germany, there were one or two places where people from F lived but we kept in touch. They lived in the same place and took flight together to return to our home village.

As indicated above, since the forced resettlement of German residents from F and V was implemented in September 1947, they settled in that part of Germany occupied by the Soviet Union. The people from F and V struggled under the harsh economic conditions and environment of a defeated nation in which everything, food, clothing and homes, was inadequate. In the witness accounts, they stated that the living environment was even more bitter since they were taken to areas occupied by the Soviet Union rather than areas occupied by the U.S. To be sure, there was a serious shortage of homes in the zone occupied by the U.S., but the U.S. military government had implemented policies for coordinated acceptance.³⁰ On the other hand, although improvised acceptance camps were set up in the Soviet Union occupied zone, the

---

29 Kremer, E. 2007. pp.107-110.

30 Schraut, Sylvia: *Make the Germans Do It: The refugee Problem in the American Zone of Post-war Germany*. In: Alfred J. Rieber (ed.), *Forced Migration in Central and Eastern Europe, 1939-1950*. Frank Cass, London, Portland, Oregon, 2000. pp. 115-124.

facilities were limited and sanitation conditions were also terrible.³¹ This severe living environment in Germany was a direct factor in their abscondence.

5. Abscondence

We were in a town located along the Mosel River and my father became hospitalized with pneumonia. We had no shoes and, running away in sandals, we got off the train and crossed the national boundary.

We managed to avoid starvation by stealing potatoes from the fields. We absconded in order to avoid dying of hunger and attempted to cross the border between Germany and Austria by train. The four of us companions hid in the restroom but were discovered.

I worked at a farm in the vicinity of Zwickau in East Germany near the border with Czechoslovakia but then took flight. After entering Hungary, I was apprehended by the police and spent eight days in jail in Budapest. When I was released from the jail, I was taken to the town of Sopron near the national boundary in western Hungary and then further on to Hegyeshalom on the border. From there, I crossed the river and returned to F on February 15. I couldn't buy train tickets since I didn't have any money but a German resident gave me money for tickets as far as F. There were supposed to have been a relative of mine near F but it was a woman I had never seen before.

Departing from Zwickau in the morning, I arrived in Leipzig at four o'clock in the afternoon and looked for someone who would accept money to get me across the border. I boarded the train at five o'clock in the morning and arrived in Passau near the Austrian border at 11 o'clock that night. I went to a church there but, since it was full of people fleeing from Yugoslavia and Hungary, they did not take me in but I did receive a one-month supply of food. Crossing the border, I entered Hungary and returned to Pécs from Budapest East Station. I went to the home of my husband's parents and lived there. No one was living in our original home and the livestock was also there. It was in February 1949 that I returned to my home village.

Early in 1948, for relatives to shelter German residents who had been subjected to forced resettlement but had then returned was looked upon as a problem in Baranya County and, as the result of a report issued by the governor to the Communist Party administrative office, the sheltering of persons subject to forced resettlement was prohibited.³² As is also evident in the witness accounts, many of those subjected to forced resettlement in both F and V eventually returned. As the links that had been maintained by people from the same village who had lived in Germany for a year and a half or more, they cooperated with one another when fleeing and, with the support of churches that provided food and German residents who provided funds for

---

31 Schwartz, Michael: Refugee and Expellees in the Soviet Zone of Germans: Political and Social Problems of their Integration, 1945-50. In: Rieber, Alfred J. (ed.): Forced Migration in Central and Eastern Europe. 2007. pp.139-174.

32 Fehér István: A magyarországi németek kitelepítése, 1945-1950. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988, p. 158.

travel expenses and so forth, one can see that support was available for the difficult task of abscondence.

6. Population exchanges

I am the only Felvidéki currently living in F. I came to F together with my parents and three siblings in October 1947 when I was nine years old. We brought livestock and household belongings for the resettlement here. It would have been fine if, when we came to Hungary, we had been able to settle down in the home of a resident who had resettled in Slovakia but we resettled in the home of a Sváb.

Along with the conclusion of WWII, southern Slovakia again became the territory of Czechoslovakia and demands for the removal of Hungarians to the other side of the Danube River gradually became stronger.³³ The view that Hungarians were war criminals became more widely spread. As the war approached the end, there were no Hungarian language radio or television stations or newspapers in Újbárs (Nový Tekov) in southern Slovakia. During the war, no one was mobilized from my village to labor camps for forced labor; however, there was forced labor mobilized to Léva (Levice), central city in the region. My father, who was a farmer, went to war and was taken as prisoner of war by Russia. The Garam (Hron) region began a frontline in the war for three months and I sought shelter, together with my mother and siblings, into the vineyard hills. Coming back, the village had become burned-out ruins, Germans were living in our house and our horses and other livestock and household belongings were all lost. In November 1945, forty men were taken from the village to engage in farming labor in Czechoslovakia. My older brother was also taken but he and all of the others fled and returned later. There were no penalties upon their return. My father, who had been a prisoner of war in Russia, returned home in September 1946. The village was occupied by the Czechoslovakian military in February 1947 and twenty families from the village were forced to resettle in Czechoslovakia under the pretext that they were “war criminals.” I wonder if it’s possible for ordinary citizens to be called “war criminals.”

From March to April 1947, anxiety spread among the remaining Hungarian residents regarding the treatment that they could expect. A so-called White Paper (Fehérlap) ordering the forced resettlement of Hungarians was delivered on April 18. Members of the joint Hungary-Slovakia committee in charge of population exchange operations arrived on the 23rd and prepared lists of all household belongings. The following day, we were in a freight car and, after a three-day trip, we arrived in V in southern Hungary. I was seventeen years old at that time. The fifteen or sixteen families from the village in the population exchange were divided among seven villages in Tolna and Baranya Counties as their future home. We were given no opportunity to express a desire or choose where we wanted to live. Since my father walked with a crutch because of his wartime injury, I took care of the livestock during the trip and gave them food and water when

---

33 G. I.: Visszaemlékezés. 2004. manuscript in G.I. possession.

the train stopped at stations. The house where we lived in V was completely devoid of furniture and household belongings. We have lived in that house up to the present day.

The White Paper that was received, dated October 8, 1946, carried a list of names of Hungarian resettlement candidates issued by the government of Czechoslovakia to the government of Hungary on August 26, 1946, and indicated that their rights would be protected by the Hungarian consul through a decision of the joint committee of both governments.³⁴ It furthermore indicated that they would be exempt from military service, payment of taxes, other service and monetary public obligations and that they would also be free to take their own moveable property with them. Documents dated March 27, 1947, appended to the White Paper indicated that the recipients and their families would be resettled in Hungary on April 18 of that year in accordance with a notification from the Czechoslovakian authorities.

According to a provisional calculation by Laszló Péter, the largest number of persons resettling from Újbárs to their resettlement site was 29 persons to Kéty in Tolna County, followed by 17 persons to V and 16 to Palotabozsok in Baranya County.³⁵ The largest number from the same place of origin among the 42 persons resettling in F was 14 persons from Albár (Dolný Bar), followed by 6 from Hegyété (Kútniky), 6 from Pzsonypüspöki (Podunajské Biskupice) and 5 from Alsószecse (Dolná Seč). Among the 84 persons resettling in V were 17 persons from Újbárs, 15 from Nagypeszék (Sikenica), 10 from Hontfüzesgyarmat (Hontianska) and 9 from Kamocsa (Komoča).³⁶ Though the scale of the population differs, it is possible to see here a tendency toward differing places of origin among those resettling in the two adjacent villages of F and V. The majority in F came from southern part of Trnava and there were also some from the area along the Garam (Hron) River. In contrast, the majority in V came from the area along the Garam River while there were also some from the vicinity of Érsekújvár (Nové Zámky). According to a survey by Péter Laszló, the place of origin of the Felvidéki who was interviewed in F would be Hegyété in the southern part of Trnava, the second highest in numbers, while the place of origin of Felvidéki interviewed in V was Újbárs in the area along the Garam (Hron) River, the highest number.³⁷

It was also known that Hungarian residents of Czechoslovakia were mobilized for forced labor and subjected to forced resettlement during the war. The Košice Government Program declared in April 1945 asserted that the Hungarian minority was responsible for the dismantling of Czechoslovakia during WWII and stated that, other than those who were driven out because of involvement in the anti-fascist movement or resistance movement for Czechoslovakia or because of loyalty to the Republic of Czechoslovakia, they would be deprived of their citizenship.³⁸ It decided that anyone guilty of crimes against Czechoslovakia or other nations,

---

34 This "White Paper" is in G. I.'s possession.

35 Laszló P. 2005. p. 325.

36 *Ibid.*, pp.305-326.

37 *Ibid.*, pp.197, 299.

38 Izsák Lajos: A felvidéki magyarság jogfosztása és kényszerkitelepítése. In: Molnár I.-Szarka L. (szerk.): Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák-magyar lakosságcsere 60. évfordulójára. MTA Kisebbségkutató Intézet-Kecskés László Társaság, Komárom, 2007. p. 33.

especially the Soviet Union, would be brought to trial and then be deprived of their citizenship and driven out of the country. Most Hungarian residents lost their citizenship based on these provisions and most were subjected to population exchange. In the agreement between the two governments regarding population exchanges, it was stipulated that the number of persons to be forcibly resettled from Czechoslovakia to Hungary would be equal to the number of persons who voluntarily resettled from Hungary to Czechoslovakia and, in addition, that those persons deemed to be war criminals would be unconditionally accepted by Hungary.³⁹ According to Vadkerti who investigated the reasons for the forced resettlement of Hungarians, there were 45,475 persons who were resettled in exchange for persons resettling in Czechoslovakia and 2,905 war criminals.⁴⁰ Although those accused of being war criminals were supposed to receive a judicial decision in a court of law, it does not appear that the head of the household of those providing witness accounts or persons from the same village received any trial at all. It is possible to see that the pretext of being a war criminal was also generally used for residents who were forced to resettle within the framework of population exchanges. The words of one witness that “I wonder if it’s possible for ordinary citizens to be called ‘war criminals’” is a good indication of this problem area.

In addition, those resettling in Hungary could take with them movable property; however, Hungarian residents of Czechoslovakia who were subjected to forced resettlement to Hungary moved into the homes of Svábok due to the policies of the government. Therefore, those who were victims of forced resettlement though they themselves did not acquire the property of Svábok, they may at times have been looked upon with suspicion by Svábok. It is possible to surmise the difficulty of their standpoint in areas where German residents made up the majority.

7. Székely refugees

I was born in Rastina (Hadikfalva) of Bačka in Serbia in 1936 and moved to V in 1945. My family lived in Bukovina in Romania but, when the war started, we moved to Bačka. We lived in the vicinity of Bajmok (Bajmok), Istensegits (Lipar), Józseffalva (Obolocévo) and Budapuszta (Aleksa Šantić) for four years, however, when that became a battlefield, we evacuated to Hungary. Partisans arrived in the autumn of 1944 and, on Sunday afternoon, we realized that we had to leave. We loaded our goods that evening and, on Monday morning, we headed for Zala County in Hungary by horse cart. We stayed there until 1945 and then moved to Tolna County or Baranya County. In V, Svábok were being moved out and we lived there. There were also some who lived together with Svábok landlords for a short time. The Svábok were later driven out of the country to Germany.

We were able to evacuate with the goods that we could load on the horse cart. Since we

---

39 Kugler József: „A magyar-csehszlovák lakosságcsere - egy sajátos XX. századi közép-európai etnikai konfliktus. In: Kupa L. (szerk.) *Görbe háttal: interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és jelenben*, Virágmandula, Pécs, p 101.

40 Vadkerty K. 1993. p. 126.

resettled from Romania to Bačka based on government policy, Székely were allowed to acquire land in Bačka under a program of the Horthy Administration of Hungary at the time, though no one obtained any. We lived in Bačka for four years and left behind hogs and other livestock when we came.

Along with the agreement between the Hungarian and Romanian governments, the Székely in Bukovina were resettled in Bačka, which was occupied by Hungary. Since Tito's partisans attacked from the South in 1944, the Székely also escaped along with wealthy Svábok.

The Székelyek were forced to resettle in Bačka, which was ceded by Hungary as a result of World War II, from Bukovina. Then, after that, they evacuated to Hungary and were forced to resettle a number of times because of Hungarian government policies. Besides being refugees, the fact that, after settling in Hungary, they lived together in Svábok houses and acquired homes and land from which Svábok had been evicted differs from the people who resettled due to population exchanges.

Under land reform law promulgated in 1945, it became possible to confiscate the land of war criminals, leaders of the *Nyilaskeresztes Párt* or Nazi Party and members of *Volksbund* and it therefore became possible for the Székelyek to acquire land and homes after their evacuation to Hungary.⁴¹

8. Conclusion

“Hitler wrote a book entitled *Mein Kampf* but I could write a book with the same title that was much thicker than Hitler's.” These words by a person from F experiencing forced resettlement to Germany tell the story of the harshness of the forced resettlement. As discussed in this study, due to the arrival of the Székely refugees in 1945 and later as well as the resettlement of Felvidéki in Hungary after being driven out of Czechoslovakia due to population exchange in 1947, even more German residents were subjected to forced resettlement. German residents, Székely refugees and forced resettlement due to population exchange are mutually interconnected and it is possible to point this out through the case examples of Baranya County and interview surveys conducted in F and V in that county.

One important question remains - who selected those persons who would be subjected to forced resettlement? It became clear through the interview surveys that there were arbitrary practices being implemented unrelated to the law and to the stipulations of agreements between the two governments affecting both the German residents and the Hungarian residents in Czechoslovakia who were involved in population exchanges. It is necessary to further examine the connections between the selection of persons subjected to forced resettlement and economic factors based on the conditions at the time when land reforms were being advanced.

In this study, I attempted to verify, based on the interview surveys, the various experiences and memories of those who were subjected to forced resettlement, the difficulties and actual

---

41 Tóth Á. 1993. pp. 51-52.

sensation of forced resettlement, based on political circumstances at the time and forced resettlement programs. Other than the above points, in the interview surveys, I also asked for witness accounts regarding life after returning to the hometown from the site of forced resettlement, the circumstances of life after resettlement in Hungary through evacuation and the population exchange and problems involving differing ethnicities in the local community. I am also promoting an analysis of these and, together with the present attempt, I aim to elucidate the mechanism behind the successive implementation of multiple forced resettlements in Hungary immediately after World War II and ascertain relevant problem areas as issues for the future.

Bibliography

- Az 1941. évi népszámlálás: demográfiai adatok községek szerint. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1947. p. 489. p. 639.
- BAGI G. (1992): Kitelepítés, lakosságcsere Barcson 1944-48 között, Dráva menti füzetek, Dráva Múzeum, Barcs, 37. p.
- BANK B.-ŐZE S. (2005): A „német ügy” 1945-1953: a Volksbundtól Tiszalökiig. Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, Budapest, 275 p.
- CZIBULKA Z. (szerk.) (2004): A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás. Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztálya: Központi Statisztikai Hivatal Levéltár, Budapest, 377 p.
- DÖVÉNY Z.-SZALAI G. (2011): A második világháborút követő migrációk hatása a dél-dunántúli lokális közösségekre. In: KUPA L. (szerk.): Görbe háttal: interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és jelenben, Virágmandula, Pécs, pp.110-124.
- FEHÉR I. (1988): A magyarországi németek kitelepítése, 1945-1950. Akadémiai Kiadó, Budapest, 231. p.
- IZSÁK L. (2007): A felvidéki magyarság jogfosztása és kényszerkitelepítése. In: MOLNÁR I.-SZARKA L. (szerk.): Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák-magyar lakosságcsere 60. évfordulójára. MTA Kisebbségkutató Intézet-Kecskés László Társaság, Komárom, pp. 31-41.
- KREMER, E. (2007): Feked.: Das Dorf und seine Einwohner. Fekedi Német Önkormányzat, Feked, 152 p.
- KUGLER J. (2000): Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön. Osiris-MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest, 260 p.
- KUGLER J. (2007): A felvidéki magyarok magyarországi letelepítése. In: Molnár I.-Szarka L. (szerk.): Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák-magyar lakosságcsere 60. évfordulójára, MTA Kisebbségkutató Intézet-Kecskés László Társaság, Komárom, pp.114-126.
- KUGLER J. (2011): A magyar-csehszlovák lakosságcsere - egy sajátos XX. századi közép-európai etnikai konfliktus. In: KUPA L. (szerk.) Görbe háttal: interetnikus konfliktusok Közép-Európában a múltban és jelenben, Virágmandula, Pécs, pp. 98-109.
- LÁSZLÓ PÉTER (2005): Fehérlaposok: Adalékok a magyar-csehszlovák lakosságcsere-egyezményhez. Völgyeségi Tájékoztató Alapítvány. Szekszárd, 333 p.
- LÁSZLÓ PÉTER (2007): Felvidéki magyarok a Dunántúlon. In: MOLNÁR I.-SZARKA L. (szerk.): Otthontalan emlékezet. Emlékkönyv a csehszlovák-magyar lakosságcsere 60. évfordulójára, MTA Kisebbségkutató Intézet-Kecskés László Társaság, Komárom, p. 73-78.
- SCHRAUT, S. (2000): Make the Germans Do It: The refugee Problem in the American Zone of Post-war Germany. In: RIEBER, ALFRED J. (ed.), Forced Migration in Central and Eastern Europe, 1939-1950, Frank Cass, London, Portland, Oregon, pp.115-124.
- SCHWARTZ, M. (2007): Refugee and Expellees in the Soviet Zone of Germans: Political and Social Problems of their Integration, 1945-50. In: RIEBER, ALFRED J. (ed.): Forced Migration in Central and Eastern Europe. pp. 139-174.
- SIMONNÉ RUMMEL E. (szerk.) (2008): Isten veled szülőföldem. Emlékfüzet: Készült a bakonyinánai németek elűzetésének és a szlovákiai magyarok betelepítésének 60. évfordulója tiszteletére. Bakonyinána Német Nemzetiségi Önkormányzata, Bakonyinána, 84 p.
- THER, P.-SILJAK, A. (eds.), Redrawing Nations: Ethnic Cleansing in East-Central Europe, 1944-1948. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham, Boulder, New York, Oxford, 2001. 343 p.
- TÓTH Á. (1993): Telepítések Magyarországon 1945-1948 között: A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák-magyar lakosságcsere összefüggései. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét, 221 p.

TÓTH Á. (2008): Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete. Gondolat, Budapest, 375 p.

VADKERTY K. (1993): A csehszlovák-magyar lakosságcsere hivatalos szlovák értékelése. Régió 4. évfolyam, 3. szám, pp. 119-139.

VADKERTY K. (2001): A Kitelepítéstől a reszlovakizációig: Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945-1948 közötti történetéről. Kalligram, Pozsony, 703 p.

Az első jugoszláv állam felbomlása, államszerkezeti és etnikai következmények 1941-1944

Gulyás László¹

1. Bevezetés

Az első jugoszláv állam 1941 áprilisában Németország és szövetségesei támadásának következtében két hét alatt összeomlott. Jelen tanulmány az összeomlás következményeit vizsgálja. Egyrészt bemutatjuk, hogy milyen államszerkezeti változások történtek a jugoszláv állam felbomlásával összefüggésben, mely nemzetek voltak ennek nyertesei, illetve vesztesei, másrészt felvázoljuk az államszerkezeti változások etnikai következményeit.

2. A felbomlás közvetlen előzményei: A német-jugoszláv viszony jellemzői 1939-1941

Az 1930-as évek közepétől kezdődően az ún. Südostraum (hitleri Németország ezt az elnevezést használta Délkelet-Európára – G.L.) megszervezése jegyében Németország arra törekedett, hogy a gazdasági – és egyre inkább politikai – szempontokból hozzáigazodó Magyarország és Bulgária után Romániát és Jugoszláviát is a maga oldalára vonja (ROMSICS I. 1996). Jugoszlávia miniszterelnöke, Stojadinović – aki 1935 májusától 1939 februárjáig töltötte be ezt a pozíciót –, ehhez alkalmas partnernek bizonyult (LAMPE J. R. 1996). Ezzel szemben az 1939 februárjában megalakult új jugoszláv kormány, a Cvetković-kormány, külpolitikájában nyugati, illetve szovjet orientációba kezdett. Ez azonban nem befolyásolta a német-jugoszláv gazdasági kapcsolatokat, ezért Németország továbbra is barátságos politikát folytatott Jugoszlávia irányába. Jól mutatja ezt, hogy Berlin nem támogatta, hanem kifejezetten elutasította a Jugoszlávia elleni magyar revíziós törekvéseket. Sőt, a német külpolitika magyar-jugoszláv megbékélést szorgalmazott a status quo alapján. A Teleki-kormány bár némileg más megfontolásból – elfogadta ezt a német irányvonalat, így Magyarország 1940. december 12-én “örökbarátsági szerződést” kötött Jugoszláviával (HERCZEGH G. 1999). A fentiek alapján egyetértünk Juhász Józseffel, aki szerint Jugoszlávia megtámadása 1941 tavaszán nem szerepelt Hitler tervei között (JUHÁSZ J. 1999). Úgy véljük Németország motívumai világosak voltak, nem akart káoszt a Balkánon, mert az megzavarta volna a német hadigazdaság számára fontos agrártermékek és nyersanyagok – gondoljunk a jugoszláv színesfémekre – importját.

A történelem azonban más irányt vett. A kibontakozó olasz-görög háború (RÉTI B. 2006; SÁVOLY M. 1984) miatt – 1940. október 28-án az olasz hadsereg Albánián keresztül megtámadta Görögországot – azonban Hitlernek szüksége volt Jugoszlávia politikai támogatására is. Ezért felszólította Jugoszláviát a háromhatalmi egyezményhez történő csatlakozásra.

---

1 Habilitált egyetemi docens, SZTE; címzetes egyetemi tanár KE

1941. március 25-én Bécsben Cvetković mint miniszterelnök – azzal a kikötéssel, hogy a csatlakozás alapján Jugoszláviára nem hárulhatnak katonai kötelezettségek –, csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez. Még meg sem száradt a tinta az aláíráson, mikor 1941. március 27-re virradó éjjel a jugoszláv hadsereg angolbarát szárnya puccsot hajtott végre Belgrádban, és Pál herceget – a régenst –, valamint Cvetkovićot a miniszterelnököt száműzetésbe kényszerítették. A kiskorú Pétert királlyá nyilvánították, és Dušan Simović tábornokot nevezték ki miniszterelnökké (HOPTNER J. B. 1962). Hitler már a puccs után néhány órával utasította a Wehrmachtot, hogy foglalja el Jugoszláviát. A Jugoszlávia elleni hadjárat 1941. április 6-án kezdődött. A német hadsereg és szövetségesei (olaszok, magyarok és bolgárok) a jugoszláv államot két hét alatt megsemmisítették, április 12-én elesett Belgrád, és április 17-én kapitulált a jugoszláv hadsereg (ROTSCHILD J. 1996).

3. A felbomlás államszerkezeti következményei

A jugoszláv állam felbomlása már a hadiesemények alatt megindult. 1941. április 10-én az usztasa mozgalom egyik vezetője Slavko Kvaternik, egy német diplomata Edmund Veessenmayer (Hitler azért küldte a Balkánra, hogy elősegítse a horvát állam kikiáltását) kíséretében bement a zágrábi rádióba és az olasz emigrációban lévő Pavelić (ő volt az usztasa mozgalom első számú vezetője) nevében kikiáltotta a Független Horvát Államot (SOKCSEVITS D. 2011).

Másnap – április 11-én – a magyar hadsereg megtámadta Jugoszláviát (GOSZTONYI P. 1992), és néhány nap alatt elfoglalta az alábbi területeket: Muravidék, Muraköz, Bácska és a Drávaszög (a Bánság problematikáját lásd később). Itt kell felhívunk a figyelmet arra, hogy a magyar támadás kifejezetten a horvát függetlenség kikiáltása után történt. Ennek megértéséhez azt kell tudnunk, hogy Magyarország 1940 decemberében „örökbarátsági szerződést” kötött a jugoszláv állammal. Ezért, amikor a németek Magyarországot a jugoszláv hadjáratban történő részvételre szólították fel, április 3-án Teleki Pál miniszterelnök öngyilkossággal tiltakozott a lépés megtétele ellen. A végzetes gesztus ellenére a magyar politikusok engedtek Hitler kérésének. Viszont a magyar hadsereg csak április 11-én kezdte meg a támadást. Ezzel a dátumválasztással a magyar kormány azt kívánta reprezentálni, hogy Magyarország nem szegte meg az örökbarátsági szerződést, hiszen azzal, hogy a horvátok április 10-én kikiáltották függetlenségüket, az a jugoszláv állam, mellyel Magyarország szerződést kötött megszűnt létezni (JUHÁSZ J. 1999).

A bolgárok még a magyaroknál is később kapcsolódtak be a jugoszláv állam elleni hadműveletekbe. Április 15-én szakították meg a diplomáciai kapcsolatokat Belgráddal, majd a bolgár hadsereg április 19-én vonult be Szkopjéba.

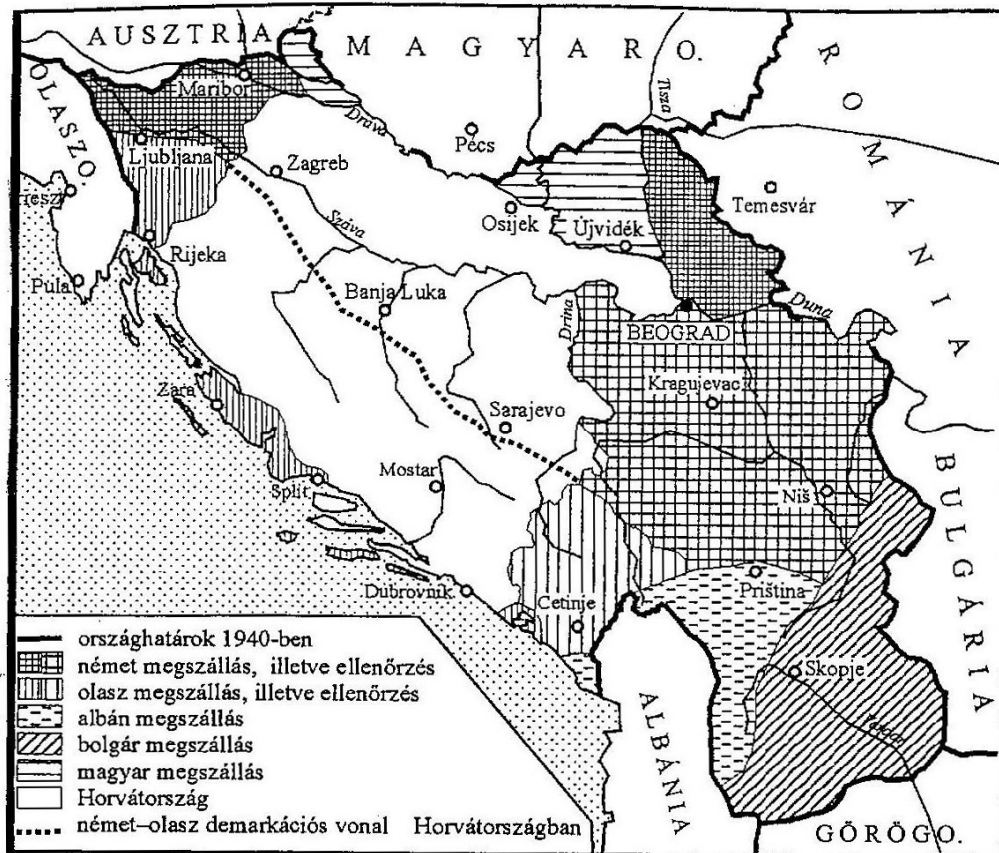
A hadműveletek során kialakult területi változásokat a Bécsben 1941. április 20-22-én megtartott német-olasz konferencia rögzítette. Ennek során Németország és Olaszország némi vita után Jugoszlávia területét felosztotta (lásd 1. térkép). A vita során minden esetben a német álláspont győzött az olasz felett (CORVAJA S. 2001). A bécsi konferencia eredményeképpen létrejövő államszerkezeti változásokat az alábbi három csoportba sorolhatjuk:

3.1. Az államszerkezeti változások első csoportja: Három bábállam felállítása:

- a) A német ellenőrzés alatt álló szerb bábállam.
Ezen állam területe 51 ezer km²-nyi volt (ez a korábbi Jugoszlávia területének 22,3%-a), ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy a szerb állam területe visszaszorult az 1913 előtti etnikai törzsterületére. Az ország élére bábkormányt neveztek ki, ez volt Nedić tábornok kormánya (PAVLOWITCH K. S. 2002). Nedić tevékenysége arra korlátozódott, hogy a németek kiszolgálásával valahogy megőrizze a szerb államiságot, és átmentse azt az országot a háború utáni időkre (JELAVICH B. 2000)
- b) Az olasz felügyelet alatt álló Crna-Gora (Montenegro).
Az országban formailag visszaállították a királyságot, élére III. Viktor Emanuel olasz király feleségének egyik unokaöccsét jelölték ki. A jogi konstrukció szerint az ily módon újjászülető montenegrói királyság perszonálunióra lépett Olaszországgal. De valójában olasz megszállásról volt szó.
- c) A Független Horvát Állam (FHA)
Az állam területe 102 ezer km² volt, ez a korábbi Jugoszlávia területének 41,5%-a. Az FHA állam a 19. századi maximalista horvát nemzeti-nemzetállami igények jegyében, magában foglalta a Horvát Bánság területét, egész Bosznia-Hercegovinát és a Szerémséget. (LŐRINCZNÉ B. E. 2011) Ez azt jelenti, hogy területe nagyjából kétszer akkora volt, mint a mai Horvát Köztársaság, ugyanakkor a horvátok az ország összlakosságán belüli aránya 52 %-ra csökkent. Zágrábnak azonban az olasz igények kielégítése jegyében Dalmácia északi részéről le kellett mondania, s olasz irányítás alá helyezték a Zárától délre fekvő közép-dalmáciai partvidéket Šibenikkel, valamint néhány Spalatóval és Raguzával szembeni dél-dalmáciai szigeteket. (LŐRINCZNÉ B. E. 2009).

Itt jegyezzük meg, hogy a Független Horvát Állam csak nevében volt független. Elvileg ugyanaz volt a státusza, mint a tengelyhatalmak szövetségi rendszerébe tartozó más államoknak (Magyarország, Románia, Bulgária), azonban a valóságban a horvát kormány sokkal kevesebb döntési jogkörrel rendelkezett, mint az előbb említett három ország vezetése. Ráadásul mind a németek, mind az olaszok számos esetben beavatkoztak a zágrábi kormányzat belügyeibe (SOKCSEVITS D. 2011).

Az olasz befolyást talán a legjobban az mutatja, hogy jogilag az FHA monarchia lett, melynek királyává II. Tomislav néven az olasz uralkodóház, a Savoyai-dinasztia egyik tagját, Aimone spoletoi herceget „választották.” Itt jegyezzük meg, hogy a németek ezzel szemben az FHA tényleges vezetőjének Pavelicet ismerték el. Ennek következtében II. Tomislav sohasem lépett Horvátország földjére.

1. térkép: Jugoszlávia felosztása 1941

Forrás: Romsics I. 1998. p. 248.

3.2. Az államszerkezeti változások második csoportja: közvetlen német és olasz megszállás

- a) A szlovén területeket Németország és Olaszország hozzávetőleg 2/3-1/3 arányban kettéosztotta és annektálta. Németország foglalta el Észak-Szlovéniát, míg Olaszország Dél-Szlovéniát.
- b) Dalmácia északi részét és a Kotori öböl környékét Olaszország annektálta. Ennek következtében a már az első világháború után megszerzett Zára (Zadar) mellett Šibenik, Trogir, Split (pedig itt abszolút horvát többség volt), Sušak mint kikötővárosok, és az összes nagyobb sziget (Brač és Hvar kivételével) a fasiszta olasz állam részévé vált.
- c) Az albán többségű nyugat-macedóniai területekkel, és kisebb montenegrói területekkel kiegészített Koszovót az albán államhoz csatolták, így született meg az ún. Nagy-Albánia. 1938-ban Albánia területe 28 000 km², míg lakosainak száma 1 064 000 fő volt. Az 1941. évi gyarapodás 14 9000 km² és 761 000 lakos volt (RÉTI GY. 2000). Itt jegyezzük meg, hogy az albán állam 1939 óta már olasz uralom alatt állt és ezen a helyzeten az 1941. évi területgyarapodás se változtatott. Ezen túl 1943. szeptember 8-a – Olaszország kapitulációja – után a stratégiai fontos pontokat megszálló németek formálisan elismerték a korábban olaszok által uralt Nagy-Albánia függetlenségét (KITANICS M. 2010).

3.3. Az államszerkezeti változások harmadik csoportja: A kisebb szövetségesek igényeinek kielégítése

a) Bulgária megkapta Macedónia nagyobbik részét (Vardar-Macedónia) és azon kelet-szerbiai területeket (Caribrod, Bosiljgrad és környéke), melyeket 1919-ben csatolt el tőle az éppen megszülető délszláv állam. Itt jegyezzük meg, hogy Görögország lerohanása után Bulgária a görög állam területéből is részesült (Trákia elcsatolása).

b) Magyarország visszakapta a Muravidéket, a Muraközt, a Drávaszöveget és a Vajdaság egy részét (Bácska). Ha a konkrét számokat nézzük, 11 475 km²-t mintegy 1,1 millió lakossal csatoltak vissza. Ez az 1920-ban Magyarországtól a délszláv államhoz csatolt területek 55%-a volt. Viszont Vajdaság másik részére, azaz a Bánságra Magyarország mellett Románia is igényt tartott. Az arra vonatkozó döntést, hogy a két igénylő közül ki kapja meg a területet, Bécsben elhalasztották. Így a Bánság papíron a szerb bábállam része maradt, de gyakorlatilag német katonai közigazgatás alá került. Valójában a helyi német kisebbség irányította a területet.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a bécsi német-olasz konferencia által szentesített államszerkezeti változások egy része (a változások első és második csoportja) a német és az olasz hódító igények kielégítését szolgálta. Németország és Olaszország a teljes Balkánt a befolyása alá vonta (ez a mondat Görögország lerohanása utáni helyzetben válik teljes mértékben igazzá – G.L.). A két nagyhatalom egyrészt jelentős területeket közvetlenül csatolt magához, másrészt a „független államok” is szorosan kötődtek hozzájuk.

Az államszerkezeti változások érdekes alelete Nagy-Albánia létrehozása. Hiszen az igaz, hogy az albán állam területét jelentősen megnövelték, sőt gyakorlatilag egy államban egyesítették a térség összes albánok által lakott területét, de a megnövekedett Nagy-Albánia olasz függésben maradt.

Viszont az államszerkezeti változások másik része (a változások harmadik csoportja) a nemzeti ambíciók kielégítését szolgálta. Az ezen csoportba sorolt változások legnagyobb nyertese Bulgária volt. A bolgár állam megkapta az összes olyan területet, amelyre a bolgár nacionalizmus igényt tartott. A teljes bolgár siker megértéséhez azt is rögzítenünk kell, hogy Bulgária nemcsak Jugoszláviából, hanem a németek által szintén lerohant Görögországból is kapott területeket (Trákia odacsatolása), sőt ezt megelőzően 1940 nyarán Románia „önként” átadta Dobrudzsát (7 700 km² 370 000 lakossal). Bulgária csaknem megkétszerezte területét és ezzel a Balkán legerősebb országává vált (PALOTÁS E. 2003).

Magyarország is a győztesek csoportjába került, hiszen az 1920-ban elcsatolt területek nagy része visszatért az anyaországhoz, de a Bánság-kérdés rendezésének elhalasztása miatt nem tudta a Jugoszláviával szembeni maximális programját megvalósítani.

Arra is fel kell hívnunk a figyelmet, hogy a délszláv állam szétbontása számos esetben az államon belül korábban meglévő törésvonalak (GULYÁS L. 2005) – úgymint horvát-szerb, szerb-bolgár, etc. – mentén történt meg. Talán ebből is fakad az a tény, hogy az államszerkezeti változások legnagyobb vesztesei a szerbek lettek.

4. A felbomlás etnikai következményei

Az előző fejezetben felvázolt államszerkezet átrendeződését nagyarányú etnikai átrendeződés kísérte (SCHECHTMAN J. B. 1946). Ezt az igen szerteágazó folyamatot 5 kristályosodási pont köré rendezhetjük, úgymint:

1. A szerbek visszatérése Szerbiába
2. A Független Horvát Állam törekvései
3. A bolgár állam törekvései
4. Az olasz állam törekvései
5. Hitler törekvései a közép-európai német kisebbség további sorsával kapcsolatban
6. A magyar állam törekvései

Itt jelezzük, hogy a fenti hat folyamatból a hatodikat jelen tanulmány keretei között nem tárgyaljuk, de egy éppen készülő másik tanulmányunkban („Állam- és nemzetépítés a visszatért Délvidéken 1941-1944”) erre a kérdésre részletesen kitérünk.

4.1. A szerbek visszatérése Szerbiába

Az egyik legfontosabb etnikai folyamat a szerbek visszatérése volt Szerbiába. Ennek megértéséhez azt kell tudnunk, hogy az 1918-ban megszülető délszláv állam valójában egy olyan állam, ahol a szerb dominancia érvényesült (GULYÁS L. 2005). A szerb elit mind a politikában, mind a gazdaságban képtelennek bizonyult arra, hogy a szerb nemzeti érdek helyett a jugoszláv állam koncepciójában gondolkodjon és cselekedjen. A nagyszerb politika jegyében a szerb politikai elitnek sikerült az államot centralizálnia és a szerb nemzeti érdekek szolgálatába állítania. Ennek egyik eszköze volt az 1920-as években lebonyolított földreform, melynek során a Belgrád által legveszélyesebbnek, politikailag leglabilisabbnak tekintett területekre – úgymint Koszovó, Macedónia, Baranya, Bácska és Bánát – szerb telepéseket telepített be (GULYÁS L. 2007). Ugyancsak ezen telepítési politika jegyében szerb közalkalmazottak, katonák, kereskedők és iparosok települtek be a szerb államhoz csatolt városokba. Azaz mind vidéken, mind a városokban folyt egy erőteljes „elszerbesítési” politika, melynek célja egyértelműen a kisebbségek homogén települési tömbjének a megbontása, fellazítása volt (HARDI T.-HAJDÚ Z.-MEZEI I. 2009).

A két világháború között a délszláv államban széttelepülő/széttelepített szerbek az 1941-es év államszerkezeti változásai után „visszatértek” Szerbiába. Bár a visszatérés szót használtuk, a történeti hűség kedvéért hozzá kell tennünk, hogy ez valójában egy kierőszakolt folyamat volt, a területek új/régi urai (pl. magyarok, bolgárok) rákényszerítették a szerbeket a visszatérésre. Nézzünk egy konkrét példát: A Vajdaságba 1941. április 11-én bevonuló magyar csapatok azt a parancsot kapták, hogy minden bevándorlót és telepest ki kell utasítani a területről, tehát mindazokat, akik 1918. október 31. után települtek le a Délvidéken (SZONDI I. 2007).

Ha a konkrét számokat nézzük, Horvátországból 119 000, Macedóniából 27 000, Vajdaságból 21 000, Szlovéniából 6 000 szerb költözött a szerb bábállam területére (KOC SIS K. 1993). Itt jegyezzük meg, hogy Sokcsevits Dénes összesen 180-200 000 főre becsüli a Horvátországból Szerbiába kitelepített/elmenekült szerbek számát (SOKCSEVITS D. 2011).

4.2. A Független Horvát Állam törekvései

A Független Horvát Állam etnikailag rendkívül vegyes képet mutatott, hiszen 5,7 milliós lakossága az alábbi megoszlást mutatta:

Lakosság	Horvát	Szerb	Olasz	Német	Magyar	Egyéb
5,7 millió fő=100%	68,1%	17,4%	6,1%	2,9%	2,46%	3,1%

1. táblázat: A Független Horvát Állam etnikai megoszlása

Forrás: A szerző saját szerkesztése Kocsis K. (1993) adatai alapján

A táblázathoz kiegészítésként annyit kell hozzáfűznünk, hogy az 1921. évi népszámlálás adatai alapján szerkesztettük, mivel az 1941. évi népszámlálás elmaradt. Sokcsevits Dénes az 1931. évi népszámlálás adatai alapján az FHA 1941. évi lakosságát 6,5 millió főre becsülte, melyből 3,4 millió fő volt katolikus horvát (a korabeli statisztikák ehhez még hozzáadnak 600-800 ezer muzulmán horvátot), míg a szerbek száma 1,9 millió fő körül mozoghatott (SOKCSEVITS D. 2011).

Mint a táblázatból és az ahhoz fűzött kiegészítésekből is látható az FHA keretei között nagyszámú nemzeti kisebbség élt, különösen magas volt a szerbek aránya. Mivel FHA politikai elitje a bosszú jegyében vissza akarta adni szerbeknek az összes a királyi jugoszláv államban elszenvedett sérelmet, nagyon kemény szerbellenes politikába kezdett.

Pavelić – aki egyszerre volt állam- és kormányfő, ráadásul a külügyminiszteri posztot is magának tartotta meg – utasítására az új államot közigazgatásilag 22 kerületre osztották. Ennek során etnikai szempontú manipulációkra került sor. A történelmi „nagy megyék” határait úgy jelölték ki, hogy a szerbek által lakott területeket – ahol csak lehetett – horvát és muzulmán (őket eliszlámosodott horvátnak tekintették) népességű területekkel vonták össze. Itt jegyezzük meg,

hogy a két világháború között a szerbek ugyanezt a módszert alkalmazták 1928-ban a bánóságok felállítása során (GULYÁS L. 2005; GULYÁS L. 2008/a).

Az usztasa állam széleskörű szerbellenes intézkedéseket hozott, a fontosabbak az alábbiak voltak (SOKCSEVITS D. 2011).

1. A közhivatalokban elbocsátották a szerb hivatalnokokat.
2. A jobb módú szerb polgári családokat kitelepítették Zágráb előkelőbb északi negyedeiből.
3. Egyes vidékeken a helyi horvát hatóságok elrendelték a szerbek számára a kék szalag viselését.
4. Betiltották a Szerb Pravoszláv Egyházat, ezzel felekezetváltásra akarták a szerbeket kényszeríteni.
5. Megtiltották a cirill betűs írást és a szerb nemzeti jelképek használatát
6. A politikailag megbízhatatlan szerbeket (és az állam egyéb ellenségeit) koncentrációs táborba zárták.

Itt kell arra is felhívunk a figyelmet, hogy a koncentrációs táborok – Jasenovac, Nova Gradiška, Sremska Mitrovica, Zemun (Zimony), Mostar – gyakorlatilag megsemmisítő táborokként funkcionáltak. Gyakran táborok sem kellettek a szerbek elpusztításához. Mostar és környékének szerb lakosságát – nőket és gyerekeket is – az egyik helyi usztasa parancsnok utasítására vonatra rakták, kivitték a hegyek közé és ott a szakadékokba dobták őket.

Arról, hogy hány szerb pusztult el a táborokban, illetve a fentebb bemutatott körülmények között, még napjainkban is élénk vita folyik a szerb és a horvát történetírás között. A legkisebb becslés 60 000, míg a legnagyobb – reálisnak tűnő becslés – 217 000 polgári áldozatról szól (SOKCSEVITS D. 1994; SOKCSEVITS D. 2011).

A hitleri Németországgal történő megegyezés értelmében az FHA befogadta azokat a szlovéneket, akiket Hitler a germanizálás jegyében kitelepített a német megszállás alatt álló Észak-Szlovéniából. De Pavelić cserébe azt kérte, hogy a horvátországi szerbek egy részét áttelepíthesse a szerb bábállam területére. Adataink szerint az usztasa hatóságok hivatalosan 130 000 szerbet telepítettek át Szerbiába, illetve további 50-60 000 nagyságrendű szerb „önként” menekült el. Így összesen 180-200 000 horvátországi szerb került át a szerb állam területére (SOKCSEVITS D 2011). Ezzel párhuzamosan 70 000 horvát települt át a szerb bábállamból az FHA területére (KOC SIS K. 1993).

Összefoglalva az usztasa állam szerbellenes politikájának lényegét: az FHA állam a szerbeket számos intézkedéssel diszkriminálta, megpróbálta őket elűzni, továbbá nagy létszámú szerb fizikai megsemmisítésére is sor került. Mindezek az intézkedések a horvát-szerv viszony végzetes kiéleződéséhez vezettek.

4.3. A bolgár állam törekvései

Mint azt tanulmányunk előző fejezetében láthattuk, Bulgária volt az 1940-41. évi események legnagyobb nyertese. A Bulgáriához csatolt területeken Szófia a homogenizálás különféle módszereit alkalmazta. Három eltérő módszert rögzíthetünk:

1. Dobrudzsában a lakosságcsere eszközéhez folyamodtak. Romániával egy kétoldalú egyezményt kötöttek a lakosság kicseréléséről. Ennek végrehajtása során a dél-dobrudzsai románok (körülbelül 100 000 fő) és az észak-dobrudzsai bolgárok (körülbelül 60 000 fő) 1940 őszén ténylegesen is helyett cseréltek. Ezzel gyakorlatilag a dobrudzsai probléma megoldódott (ROMSICS I. 1998)
2. A Görögországtól elcsatolt Égei-Macedónia és Nyugat-Trákia esetében két eszközt alkalmaztak. Egyrészt megpróbálták elűzni a görögöket. Görög adatok szerint 200 000, míg bolgár adatok szerint „csak” 70 000 görögöt kényszerítettek lakóhelye elhagyására. Másrészt a terület etnikai képének megváltoztatása érdekében bolgárokat telepítettek be az elűzött lakosság helyére. 1941-42 folyamán 122 000 bolgár telepes érkezett ezekre a területekre.
3. A jugoszláv államtól elcsatolt Vardar-Macedóniában viszont kulturális homogenizációba kezdtek. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy a bolgár állam a macedónokat bolgárnak tekintette, ennek megfelelően a kulturális homogenizációt tartották alkalmas eszköznek a terület Bulgáriába történő integrálására. A kulturális homogenizáció jegyében az alábbi intézkedések történtek: a helyi egyházat betagolták a bolgár Szent Szinódusba, 800 általános iskolát alapítottak, színházakat, könyvtárat nyitottak, sőt még egyetemet is alapítottak (JELAVICH B. 2000).

Mint látható a bolgárok többféle eszközt alkalmaztak a megnagyobbodott államuk etnikai homogenizálása érdekében. De valójában egyik eszköz sem hozta meg a várt eredményt. Nemcsak a görögök keltek fel a bolgár állam ellen (lásd: trákiai felkelés 1941 szeptemberében), hanem még a macedónok is szembeszálltak a bolgárosítási folyamattal.

4.4. Az olasz állam törekvései

Mussolini „birodalmi külpolitikát” folytatott, Olaszországból valamiféle „modern Római Birodalmat” szeretett volna alkotni. Ezen törekvés fontos eleme volt a „Mare Nostrum” (a Mi Tengerünk) jelszava, melynek jegyében arra törekedett, hogy a jugoszláv állam szétzúzása után megszerzett balkáni területeket hosszabb távon a kiépülő Új Olasz Birodalom szerves részévé tegye (KIS A. 1989; ORMOS M. 1987). Az etnikai viszonyok megváltoztatása érdekében a megszálló olasz hadsereg az általa megszállt jugoszláv területekről 57 000 szerbet deportált Olaszországba (KOCSIS K. 1993). Különösen erőteljes olaszosítási hullám bontakozott ki Dél-

Szlovéniában. Lampe adatai szerint az olasz hadsereg 1941 nyarán 9 000 szlovént végzett ki, míg 35 ezer szlovént koncentrációs táborba hurcolt (LAMPE J. R. 1996).

Mivel a németek az uralmuk alá került Észak-Szlovéniában szintén az etnikai viszonyok erőszakos megváltoztatása kezdtek, a szlovénok ott is hazájuk elhagyására kényszerültek. Kocsis adatai szerint a szlovénok által lakott területekről (ez alatt értendő a németek által megszállt Észak-Szlovénia, illetve az olaszok által megszállt Dél-Szlovénia) 57 ezer szlovén menekült el a Független Horvát Állam és Szerbia területére.

Mindezek ismeretében nem meglepő, hogy az erőszakos olaszosításnak és germanizálásnak kiszolgáltatott szlovén területeken nagyon komoly fegyveres ellenállás bontakozott ki.

4.5. Hitler törekvései a közép-európai német kisebbség további sorsával kapcsolatban

Hitler külpolitikájában fontos szerepet játszott a Köztes-Európában élő német kisebbség. Hitler és a német külpolitika irányítói tudatosan az „ötödik hadoszlop” szerepét szánták ennek a német kisebbségnek; hírszerzésre, a náci ideológia népszerűsítésére éppúgy felhasználták, mint politikai nyomásgyakorlásra (SPANNENBERGER N. 2005; PRITZ P. 1999). A csehszlovák állam szudétanémetek általi szétverése volt a példája ezen náci politikának (GULYÁS L. 2008/b).

Tilkovszky Loránt mutat rá arra, hogy 1941 nyarán Hitler komolyan foglalkozott a Délkelet-Európában (ez alatt Hitler szótárában Magyarország, Románia, Jugoszlávia és Bulgária értendő – G.L.) élő német kisebbség további sorsával (TILKOVSKY L. 1978). Hitler elé kétféle forgatókönyvet tettek le tanácsadói:

1. Meyer-Hetling professzor terve: A bekebelezett lengyel területek gyors elnémetesítéséhez szükséges telepestömegeket a délkelet-európai németek áttelepítésével kell biztosítani.
2. Dr. Wilhelm Stuckart belügyi államtitkár terve: A délkelet-európai németeket a Duna vonala mentén kell tömöríteni. Itt jegyezzük meg, hogy ennek a Stuckart-féle forgatókönyvnek a továbbgondolásaként merült fel a Prinz Eugén Gau, azaz egy délvidéki német kis ütközőállam létrehozásának a terve (Rónai A. 1989.)

Hitler 1941 nyarán úgy döntött, hogy a két forgatókönyv közötti választást a háború befejezéséig – amit persze nem gondolt túlságosan távolinak – elhalasztja. Ennek ellenére úgy tűnik, hogy inkább a Meyer-Hetling forgatókönyv nyerte el tetszését. Ezt annak alapján jelenthetjük ki, hogy Hitler parancsára 1942 folyamán a volt jugoszláviai németek közül 21 000 főt Lengyelországba, illetve az olasz uralom alatt álló Dél-Szlovéniából 15 000 főt Észak-Szlovéniába és Karintiába telepített át (KOC SIS K. 1993).

Azt, hogy Hitler nem döntötte el, hogy mit is kezdjen az egykori jugoszláv állam területén élő német kisebbséggel jól mutatja, hogy az 1941-es év folyamán a Pavelič-csel kötött megállapodás értelmében Észak-Szlovéniából 80 000 szlovént az FHA területére telepítettek át (SOKCSEVITS D. 2011). Ez a lépés egyértelműen Észak-Szlovénia germanizációját szolgálta. Azt is

meg kell jegyeznünk, hogy a jelentős nagyságrendű bácskai és bánási német kisebbség (továbbá a magyarországi és erdélyi német kisebbség) mindaddig, míg a front 1944-ben el nem érte, a helyén maradt.

Konklúziók

Az első jugoszláv állam Németország és szövetségesei által 1941 tavaszán történő szétzúzása nem csupán szimplán egy állam megszűnése volt. A jugoszláv állam felbomlása komoly államszerkezeti változásokat (határok újrarajzolása, bábállamok felállítása), továbbá nagyarányú népességmozgásokat (ki- és betelepítések, kényszermigráció) és az ezzel szorosan együtt járó népességpusztítást eredményezett. Bízunk abban, hogy mindezen változásokról és folyamatokról sikerült jelen tanulmánnyal áttekintő képet adnunk.

Felhasznált irodalom

- CORVAJA, S. (2001): Hitler és Mussolini. A titkos találkozók. Alexandra Kiadó. Pécs.
- GOSZTONYI P. (1992): A Magyar Honvédség a második világháborúban. Európa Kiadó. Budapest.
- GULYÁS L. (2005): Két régió Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- GULYÁS L. (2007): Vajdaság: Történeti áttekintés. In: Nagy Imre (szerk): Vajdaság. A Kárpát-medence régiói 7. Dialóg-Campus. Pécs-Budapest. 2007. pp. 76-149.
- GULYÁS L. (2008/a): Két történeti régió fejlődésének hosszú távú tendenciái. In: Buday-Sántha Attila (szerk): A Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 2007. pp. 217-233.
- GULYÁS L. (2008/b): Edvard Benes. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő-Gödöllő.
- GULYÁS L. (2011): A Délvidék, mint német kisállam? Egy meg nem valósult forgatókönyv a Prinz Eugén Gau. In: Vincze Gábor (szerk.): Visszatér a Délvidék. Nagymagyarország könyvek. 4. Budapest. pp. 122-130.
- HARDI T.-HAJDÚ Z.-MEZEI I. (2009): Határok és városok a Kárpát-medencében. MTA RKK Győr-Pécs.
- HERCZEG G. (1999): A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. Magyar Szemle Könyvek. Budapest.
- HOPTNER, J. B. (1962) Yugoslavia in crisis 1934-1941. Columbia University Press. New York.
- JELAVICH, B. (2000): A Balkán története II. kötet. 20. század. Osiris Kiadó. Budapest.
- JUHÁSZ J. (1999): Volt egyszer egy Jugoszlávia. Aula Kiadó. Budapest.
- KITANICS M. (2010): Az albán történelem mérföldkövei – a kezdetektől a bipoláris világ széthullásáig. Balkán Füzetek 9. PTE TTK FI KMBTK. Pécs.
- KOCSIS K. (1993): Egy felrobbant etnikai mozaik esete. Teleki László Alapítvány. Budapest.
- KIS A. (1989): A Duce. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest.
- LAMPE, J. R. (1996): Yugoslavia as a history. Cambridge University Press. Cambridge
- LŐRINCZNÉ B. E. (2009): A regionalitás kérdőjelei Jugoszláviában. In.: Politika – egyház – mindennapok. Heraldika Kiadó, Budapest, 2009. pp. 299-321.
- LŐRINCZNÉ B. E. (2011): Külső és belső határok a Nyugat-Balkán regionális térfelosztásában. In.: Közép-Európai Közlemények. Történészek, geográfusok és regionalisták folyóirata. IV. évf. 3-4. sz. 2011/3-4. No. 14-15. pp. 262-276.
- ORMOS M. (1987): Mussolini. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- PALOTÁS E. (2003): Kelet-Európa története a 20. század első felében. Osiris Kiadó. Budapest.
- PAP, N. (2010): Magyarország a Balkán és a Mediterráneum vonzásában. Publikon Kiadó. Pécs.
- PAVLOWITCH, K. S. (2002): Serbia. The History behind the Name. Hurst and Company. London
- PRITZ P. (1999): Pax Germanica. Német elképzelések Európa háború utáni jövőjéről. Osiris Kiadó. Budapest.
- RÉTI B. (2006): A brit haditengerészet és a Mediterráneum a korabeli magyar források tükrében (1935-1939). Gondolat Kiadó. Budapest.
- RÉTI GY. (2000): Albánia sorsfordulói. Aula Kiadó. Budapest.

- ROMSICS I. (1996): Magyarország helye a német Délkelet-Európa politikában. In. mű Helyünk és sorsunk a Dunamedencében. Osiris Kiadó.
- RÓNAI A. (1989): Térképezett történelem. Magvető Kiadó. Budapest.
- ROTSCHILD, J. (1996): Jugoszlávia története a két világháború között. Studium Füzetek 4. Szeged.
- SÁVOLY M. (1984): Athéni menetelés. Olaszország háborúja Görögország ellen 1940-1941. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- SCHECHTMAN, J. B. (1946): European population transfer 1939-1945. Oxford University Press. New York.
- SOKCSEVITS D. et. al. (1994): Déli szomszédaink története. Bereményi Könyvkiadó. Budapest.
- SOKCSEVITS D. (2011): Horvátország a 7. századtól napjainkig. Mundus Novus. Budapest.
- SPANNENBERGER N. (2005): A magyarországi Volksbund Berlin és Budapest között. Lucidius Kiadó. Budapest.
- SZONDI I. (2007): Nemzetiségi demográfiai viszonyok a déli szláv országokban. Pólay Elemér Alapítvány. Szeged.
- TILKOVSKY L. (1978): Ez volt a Volksbund. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

Gulyás László: Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690-1914.

Kárpátia Stúdió, Budapest, 2012.

A Kárpát-medencével kapcsolatos regionális és nemzetiségi összefüggéseket vizsgáló kutatások reneszánszukat élik hazánkban a rendszerváltoztatás óta. A magyar társadalom jelentős részét élénken foglalkoztatja a „Trianon tragédia” ok-okozat összefüggésrendszere. Kétségtelenül az Osztrák-Magyar Monarchiával szembeni revans vágy és a békekonferencia résztvevőinek az alul- és dezinformáltsága vezetett el rövidtávon a jól ismert tragikus végkifejletig. A hosszú távú folyamatok vizsgálata azonban teljesen más képet nyújt a végkifejlethez vezető útról.

Gulyás László 1690-től 1914-ig, az első világháború kirobbanásáig mutatja be és elemzi a Kárpát-medence etnikai és területi folyamatait. A mű nyolc elkülöníthető, szervesen egymáshoz kapcsolódó fejezetből épül fel. Az első fejezetben a regionalizmussal, térszerkezettel és a nemzetiséggel, nemzettel kapcsolatos fogalmakról kapunk részletesebb áttekintést. Ezt követően a szerző Bánság regionális problematikáját mutatja be, majd megismerkedhetünk II. József közigazgatási reformjaival.

Az etnoregionalizmussal és a nemzeti ébredéssel foglalkozó fejezetek adják a könyv unikális jellegét. Az egyes etnikumok nemzeti ébredését területi szinten, azok történelmi előzményeit is ismertetve elemzi a szerző, aki elsősorban a román, horvát, szerb és szlovák folyamatokkal foglalkozik.

A „Regionalizmus a történelmi Magyarországon: az etnoregionalizmus 1867-1914” című alfejezet a dualista állam szempontjából értékeli a román, szerb, horvát, szlovák törekvéseket és a nemzetiségi mozgalmak tevékenységét. Ezt követően áttekintést kapunk a Magyar Királyság dualista térszerkezetéről, amelyet az egyes nemzetiségi területekkel korrelálva vizsgál a szerző. Egy alfejezeten át értekezik a gazdasági szerveződésű régiók és a nemzetiségi régiók közötti kapcsolatokról.

Végül az utolsó fejezetben a magyar folyamatokra asszociálva kapcsolatot találunk a kívülről érkező kihívásokkal, amelyekre az Osztrák-Magyar Monarchia etnoregionális politikája nem tudott választ adni, mint a pángermanizmusra, pánszlávizmusra vagy éppen a délszláv irredenta törekvésekre.

A téma megértését jelentős mértékben elősegítik az igényesen szerkesztett térképek és táblázatok. Minden fenntartás nélkül kijelenthető, hogy a könyv hiánypótló és hasznos valamennyi a téma iránt érdeklődő olvasó számára, legyen az akár laikus vagy szakember.

Bali Lóránt